Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 37 (13337) | 1987 чылдың февраль 12, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

Улуг Октябрьга уткуштур

МАГАДЫЛАЛДЫ ТУРГУЗАР

«Күш-ажылчы коллективтерге бирги шыңгыы шылгалда болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге оларның тодаргай харыызы болза 1986 чылдың план күүселдези болур» — деп, М. С. Горбачев айыткан.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз эрткен он бирги беш чылды бүгү көргүзүглер талазы-биле чедиишкинниг доосkaш, он ийиги беш чылче курлавырларлыг кирген. Партияның айтыышкыннарын амыдыралга боттандырар, он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планының онаалдаларының күүселдезин хандырар дээш совхозтуң ажыл-ишчилери эде тургустунуушкун угланыышкыны-биле бот-харыысалганы бедидип, негелде, кужениишкиннииг болгаш бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Ооң түңнелинде дараазында көргүзүгнү чедип алган: көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле эът планын 105, сүт болгаш дүк планнарын 103 болгаш 107 хуу күүсеткен.

Төрүүр хой, өшкүден ниитизи-биле 8160 баш анай-хураганны камгалап алыр планын 9364 баш кылдыр күүседип алганнар. Малдың хораар болгаш янзы-бүрү чылдагааннар-биле өлүр чоруу, мооң мурнунда чылдарга деңнээрге, көскүзү-биле кызырлып турар. 1987 чылда малдың нииити баш санын өстүрериниң планын ажыр күүседириниң арга-курлавырлары совхозта бар. Совхоз сүткүр угланыышкынныг 213 хунажыннарны садып алгаш, коданнарда тургускан. Ол дээрге сүт бүдүрериниң көвүдедириниң база бир магадылалы-дыр.

Эът бүдүрериниң көвүдедириниң херээнге аныяк, мыйыстыг бода малдың интенсивтиг чемгерилгезин ам-даа калбартырын болгаш хой малды тускайлаан черлерге семиртир азыраарын өөренип көрген. Чоокку ийи чылда ол адырларга продукция бүдүрериниң, мооң мурнунда чылдарга деңнээрге, ийи катап көвүдедириниң тодаргай хемчеглерин дарый алыры негеттинип турар.

Совхозтуң чемгерилге шолдеринде чылдың-на 600—700 чедир санныг аныяк бода малдарны семиртир азырап турар. Кандыг-даа малдың продуктулуг чоруунуң бедик болуру, ооң чыл дургузунда күш-деңгелинден улуу-биле хамааржыр дээрзин мал ажылдакчылары кончуг эки билир. Ынчангаш олче бүгү талалыг кичээнгейниң улгатканындан, алыр продукция өскен. Мал ажылының кандыг-даа адырынга көргүзүгнү бедидип алыр деп бодаар болза, мурнакчы арга-дуржулганы өөренир, чаа чүүлдерже бүгү талалыг чогаадыкчы ёзу-биле коор, магадылалды тургузар апаар.

Совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында хову ажылдарының талазы-биле алдынган хүлээлгелерин үре-түңнелдиг күүсеткен. Хову ажылында бригадирлер С.-М. Н. Кенден биле В. И. Чоткан оларга удурткан ийи бригада 37 тонна кывар-чаар материалдарны камнап алыр аргалыг болган. Совхозтуң дирекциязы, тускай эртемниглери социалистиг чарыштың негелделерин таарымчалыг кылдыр ажылдап, ооң дээштиин чедип алыр сорулгалыг чогуур хемчеглерни ап турар. Ажыл-ишчилерниң хей-аъдын көдүрүп, сонуургалын хайныктырыптар кылдыр материалдыг шаңнал-макталдың хевирлерин совхозта тургускан. Бүдүрүлгениң он-он мурнакчылары илерээн. Оларга малчыннар — Эрес-оол Сондал, Борис Карма, Николай Даваа, Күңгаа Бүлчүң, Чкалов Доңмит, саанчылар — Александра Бадарчы, Чайсуу Чооду, Клавдия Кыстай-оол, механизаторлар — Седен-оол Седип-оол, Самбуу Чооду, Борис Чооду, чолаачылар — Михаил Уваңдии, Арбын-оол Тас, Тараа Дойнур, бригадирлер болгаш тускай специалистер — Е. Поротов, Е. Болат, Б. Мөңге, В. Оюн болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз республиканың мурнуу зоназының талазы-биле СЭКП Тыва обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ Тыва обкомунуң совхозтар аразынга шилчиир Кызыл тугун бирги кварталдап эгелээш быжыы-биле тудуп келген. База ол ышкаш СЭКП Тес-Хем райкомунуң болгаш райкүүскомунуң совхозтар аразынга шилчиир кызыл тугун доктаамал ап, кадагалап турар.

Үстүнде адааныыс чедиишкиннери совхозтуң ажыл-ишчилери, тускай эртемниглери ажыл-агыйны чорударының чаа-чаа аргаларын быжырымчалыг шиңгээдип ап, эргижирээн чүүлдерден чогуур үезинде адырлып, четпестер, ажыл-агыйжы эвес чоруктар болгаш чылзып соңгаарладыр, маажым хөөннер-биле демиселди күштелдиргенинден, сагылга-чурумну, организастыг чорукту экижиткенинден чедип алганы билдингир. Үнелиг саналдар, негелделиг айтырыгга харыы болгаш социалистиг чарыштың түңнелдерин үе-шаанда үндүрери, ооң дээштиин, сорук кирикчи шынарлыы чедип алыры — үениң негелдези.

Амгы үеде совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери мал кыштаглаашкынын организастыг эртирериңче, малдың чаш төлүн менди камгалап алырынче, бирги кварталдың планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр күүседиринче бүгү күштү угландырган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл болур оюнга уткуштур совхозтуң ажыл-ишчилери бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш, чыл планын ноябрь 1-де күүседирин хүлээнгеш, кужениишкинниг ажылдап турар.

Б. ДОЮНДУП.

КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейин төлептиг уткуур дээш күш-ажылчы ээлчегге киришпишаан, Кызылдың тууйбу заводунуң коллективи бо чылдың январь айның планныг даалгазын хуусаадан эрте доосkaн. Республиканың тудугжуларынга 901 муң тууйбуну чүдүрүп чоруткан. Ол дээрге ай планындан 101 муң, а эрткен чылдың январьның деңнелинден 200 муң тууйбу хөй. Сай бүдүрериниң планы 2600 муң кубометрге ажыр күүсеттинген, тудугга чугай бээри планындан 50 тонна хөй болган. Ол бүгүнүң түңнелинде 16 муң рубльдиң продукциязын пландан ажыр бүдүрген болгаш 9 муң рубльдиң пландан ажыр сайгарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10,4 хуу бедээн.

Ажылдың эки түңнелдеринге бүдүрүлгениң бүгү кезектеринге күш-ажылды организастаарын улам ыңай сайзыраңгайжытканы, технологтуг болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун күштелдиргени, материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин эң чоп ажыглааны, ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының инициативазын көдүргени, заводтуң ажылдакчы бүрүзүнүң болунуң күш-ажылының түңнелдери дээш хууда харыысалгазын бедиткени салдарын чедирген. Ажылдың түңнел көргүзүглерин барымдаалап комплекстиг бригада кежээзин ажыглап турары улуг салдарны чедирип келген.

Январь айда эң эки түңнелдерни Александр Сарыгларның болгаш Орлан Куударның удурткан хептекчилер, Анис Нуриллинниң, Маадыр-оол Оюннуң комплекстиг бригадалары чедип алган. Сай-элезин карьериниң хоочун ажылчыннары Евгений Бородин, Юрий Шолохов, Владимир Абанкин, Геннадий Гришин, Александр Чебодаев олар күш-ажылга үлегерни көргүзүп турар.

Чыл эгезинден чедип алдынган күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүн февраль айда улам деткимчени алган. Февральдың баштайгы неделязында планныг даалгаларын 30 хуу ажырган, хептекчилер бригадалары эки түңнелдерни көргүскен. Орлан Куударның бригадазы февраль 2-де 30 муң тууйбуну хептээн, а ооң даартазында Александр Сарыгларның бригадазы рекорд тургузуп, 31,6 муң тууйбуну хептээн. Февраль 4-те мастер Маадыр-оол Оюннуң ээлчээ 18,8 муң тууйбуну суугуга чыггаш, бо талазы-биле база бир рекордту көргүскен, ээлчег үлүү 157 хуу күүсеттинген.

Бо болгаш өске-даа күш-ажылчы чедиишкиннерни хөйге көскү, чарлыг болдурары-биле «Чаңныктарны» доктаамал үндүрүп, бригадаларның, ээлчеглерниң түңнелдерин хүн бүрүде самбырага демдеглеп турар.

Заводтуң коллективи СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып, ооң негелделерин болгаш шиитпирлерин чүгле дүгзүнүп, деткип хүлээп ап турар.

С. КРАСНОПЕРОВ,
Кызылдың тууйбу заводунуң директору.

КОМСОМОЛЧУ ҮЛҮГ

ЧУРУКТА: аныяк садыгжы Оксана Анчымаа Кызыл хоорайда «Детский мир» садыгның уруглар тоннары садыглаар килдизинде ажылдап турар. Ооң бригадазында аныяктар Улуг Октябрьның чеден чыл болур юбилейин күш-ажылчы бедик көргүзүглерлиг уткуурунуң социалистиг чарыжында киржип, бараан саарылгазының планын ажыр күүседип келгеннер. Оксана бодунуң алган хүлээлгезин күүседир дээш кызымак ажылдавышаан, садыгның культуразын бедидеринге комсомолчу үлүүн киирип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТИИЛЕКЧИЛЕР КЫМНАРЫЛ?

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бюрозунга эрткен чылдың түңнелин үндүрген. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш районнуң ажыл-ишчилери тодаргай ажылдарны кылып чоруткан. 1986 чылда күрүнеге эът садарын 100,3 хуу, сүттү 101 хуу күүсеткен.

Ажыл-агыйлардан «Кара-Хөл», «Бай-Тал» совхозтар күрүнеге эът, сүт садарының чыл планнарын ажыр күүсеткеннер. Районда 21 малчыннар 100 баш төрүүр хой, өшкүден 80-ден 113 чедир анай, хураганнарны камгалап алганнар. «Кара-Хөл» совхозтуң Туралыг хойжу бригадазы (бригадири Мандак Ооржак) бир хойдан 1,3 кг дүктү кыргааш, нииити мал бажын 97 хуу камгалап алгаш, районнуң хойжу бригадаларының аразындан эки көргүзүглүг болган. Аңаа СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкомнарының шилчип чоруур вымпелин, 100 акшаның шаңналын тывыскан.

Тудуг, бүдүрүлге, албан организация черлеринден районнуң АКМК-зын (начальниги В. М. Сегбе, партия организациязының секретары Д. С. Кагай-оол, профэвилел комитединиң даргазы З. Л-С. Комбу) тиилекчи деп санааш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының, профэвилел, ВЛКСМ райкомнарының шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Көдээ Советтерден Тээли көдээ Соведи (даргазы Т. С. Намчыл) социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Ийиги черде Шуй көдээ Соведи.

Херээженнер чөвүлелдериниң аразында шилчип чоруур кызыл тукту Тээли суурда (даргазы С. У. Байдос) херээженнер чөвүлели чаалап алган.

Социалистиг чарыштың тиилекчизи болган күш-ажылчы коллективтерни СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң дипломнары-биле шаңнаан. Оларга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели (начальниги Б. Д. Хемер-оол), райпо (даргазы К. С. Чамбый-оол), районнуң кино четкизи (директору К. Б. Саая) хамааржыр.

Күш-ажылчы чедиишкиннери дээш «Тээли» совхозтан саанчы Севилбаа Салчакты, хойжу Карим Чүдүктү, ногаа өстүрүкчүлериниң бригадири Сержи Хертекти, механизатор Сарыг-оол Иргитти, «Мурнакчы» совхозтуң хойжузу Мандараа Чугдурну, «Бай-Тал» совхозтуң хойжузу Өргүтмаа Бачыылайны, АКМК-да тудуг бригадири Байыр Хертекти, райпода повар Анна Салчакты, даараныкчы мастер Оржумаа Шыырапты районнуң хүндүлел дептеринче кирип бижээн.

Ол ышкаш «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында өшкү кадарчызы Сандүү Салчак, «Мурнакчы» совхозтуң хойжузу Чагыр Кара-Доңгак, «Бай-Тал» совхозтуң хойжузу Энеш Маңнай, «Кара-Хөл» совхозтуң хойжузу Дажы Хертек, Тээлиде уругларның чурулга школазының директору Олег Барба, Тээлиде аэропорт начальниги Николай Улут-Хаай оларны СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

И. СЕДИП-ООЛ.

ЭКИ БЕЛЕТКЕНГЕН

«Найырал» совхозтуң малчыны Очур-оол Оксурович Шаравии Кошкар-Баштыг деп черде кыштап орар. Бо хүннерде ооң коданында 250 ажыг хой оолдаан. Олардан алдынган хураганнар оңча-менди. Сакманчылар Ульяна Шаравии, Часкал Коңгар олар боттарынга онаашкан чаш хураганнарны дорукту өстүрер талазы-биле бар хемчеглерни ап турар.

Малчын кыштаглаашкынга эки белеткенген. Ол бодунуң кужу-биле 15 тонна сигенни, 15 тонна одекти белеткеп алган. Хой кажаазын ийи катъ кылдыр чылыглаан. Кыштаг электрижиттинген. Малчыннын кыштаанда бүгү байдал таарыштыр тургустунган.

Улут Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш шалыпкын ёзу-биле ажылдап турар.

Ө. МОНГУШ.

Күш-ажылчы медээлер

● Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-агыйларында хой оолдаашкыны массалыы-биле чоруп турар.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 1 бригадазында төрүүр 3750 хойнуң чартык кезии оолдапкан, хураганнары менди.

Хойжулар М. Биче-оол, В. Даржаа, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты Б. Тейнин, аныяк малчын К. Одай-оолдуң болгаш оон-даа өскелериниң коданнарында тус-тузунда 250—350 чедир хойлар төрээп.

Хой оолдаашкынын организастыг чорударынга бүгү байдалдар малчыннарда бар.

Х. ЧҮЛДҮМ.

● «Чыраа-Бажы» совхозтуң Ак-Хая хойжу бригадазының дуржулгалыг малчыннарының бирээзи Калдар Сарыгларның коданында төрүүр 330 хойнуң оолдаашкыны дооступ турар, хураганнары оңча-менди.

Ук малчын эрткен чылда 100 хойга онааштыр 95 хураганны, хой санындан 2,4 килограмм дүктү алган. Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур хойжу 100 баштан ынча хураганны, хой санындан 2,5 кг дүктү алырын шиитпирлээн.

К. БОРБАК-ООЛ.

* * *

Ол-ла совхозтуң мурнакчы механизаторларының бирээзи Александр Дембирел эрткен чылда дүжүт ажаалдазынга кызымак ажылдааш, район чемпиону атты чаалап алган. Ол 546 га черниң тараазын кестиргеш, 760 тонна дүжүттү алган.

А. Дембирел юбилейлиг чылда оон-даа эки көргүзүглүг ажылдаарын хүлээнген.

К. МОНГУШ.

ЧОНУНГА БАРААЛГАТКАН ЧОГААЛ

Пушкинниң чогаалдары ханы, чырык болгаш арыг. Аянныышкак болгаш кайгамчык чаражы-биле күүсеттинген, кижини долгандыр болгаш аңаа хамаарыштыр тургускан амыдырал ышкаш, ол байлак төнчү чок болгаш хөй янзы. Мөңге эчис сорулганы—ылап шынны болгаш хосталганы, чаагай мөзүнү,арын-нүүрнү, ат-алдарны бистиң чүс чылывыска Пушкин эккелген. Чаа салгалдарга чаагай сеткилди оттуруп, кезээ-мөңгеде оларның угаан-бодал талазы-биле дагдыныкчызы болгаш үежизи болуп артпышаан, ол ындыг үнелиг чүүлдери-биле келир үеже хере базар.

150 чыл бурунгаар Кара хемчигешке боолаашкын шүлүкчүнүң амы-тынын үскен. Ынчалза-даа ооң мөзү-шынар талазы-биле чагыы — ооң чогаадыкчы ажылы артып калган. Бодунуң алыс утказы-биле национал болзажок, ол бүгү кижи төрелгетенниин болур.

Ада-чурттуң улуг оглунуң тураскаалын демдеглээри-биле Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга, партия, совет болгаш хөй-нииити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары чыгылып келген.

Эштер **М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский** оларны кежээниң киржикчилери адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Кежээни А. С. Пушкинниң тураскаал хүннерин эрттирер талазы-биле Бүгү-эвилел комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң культура министри **В. Г. Захаров** ажыткан. 150 чыл бурунгаар орус культураның шылгараңгай гений Александр Сергеевич Пушкинниң **чүрээ** сокпастай берген деп, ол чугаалаан. Ол дугайын Россияга дыңнатпышаан, шүлүкчүнүң өннүктери аар чидиригден бүгү улустуң качыгдаашкынын: «Бистиң поэзиявыстың хүнү ажа берди. Шынап-ла, бисте Пушкинниң ам чогу ол бе? Ол бодалга чанчыгары берге-дир!» деп илереткеннер.

Ынчалза-даа Пушкинниң ады болгаш ажыл-херээ уттундурбаан. Бөгүн бистер улуг шүлүкчүнүң өлүм чок чоруунуң бүдүн чартык чүс чылын демдеглеп турар-дыр бис.

Бис бөгүн Пушкинни орус шылгараңгай угаанның илерээшкини, бистиң эң улуг национал шүлүкчүвүс, чонга тураскааткан ооң чогаадылгазы ада-чурттуң чечен сөзүн делегей культуразының бедиктеринге чедир көдүрген кижи кылдыр үнелеп көрүп турар бис. Эткир үннүг, аян хөөннүг, хостуг шүлүктүң тулган мастери болуп, биске ол деңнээр чок үнелиг.

Пушкинниң шылгараңгай угааны ооң прозазында. Ол бистиң реалистиг драматургиявыска орукту ажыткан, дидим болгаш чечен дылдыг публицист болгаш критик болуп чораан.

Орус литературлуг дылды тургускаш, И. С. Тургеневтиң чугаазы-биле алырга, Пушкин ёзулут-ла төөгүлүг, маадырлыг чорукту кылган. Алыс шынныг биле, арыг болгаш минниишкиннерниң ак сеткилдии-биле күүсеттинген, «бөдүүн кижилерниң бөдүүн өндүр чаагайын» алдаржыдып ырлаан чаа литератураны ол тургускан. Пушкин-хамаатыы, Пушкин-ыраажы болуп, орус боттуг амыдыралдың эң-не төвүнге туруп, төрээн улузунуң төөгүзү, демисели, эң-не хайыралыг күзелдери-биле чурттап чораан.

Пушкинниң тураскаал хүннери совет нииитилелде бадыткаттынып турар хамаатыы идепкейлиг ажыл-херектерниң, калбак демократияның, шынчы чоруктуң болгаш ажыт-чажыт чок чоруктуң байдалынга ханы чоокшулашкак.

А. С. Пушкинниң чогаалдарын катап-катап шиңгээдип ап, ооң мерген угаанныг, кыйгырыгларлыг одуругларын номчуп тура, улуг шүлүкчүнү угаан-бодал талазы-биле бистиң үеживис-тир деп билип ап турар бис, деп, оратор түңнелинде чугаалаан.

Пушкин — онзагай доктаамал хемчээл болур деп, шүлүкчү **Е. А. Исаев** чугаалаан. Океанның сыгавазы ышкаш, ол кажан-даа сыгавас деп чугаалап болур.

Пушкинниң сөзү бистиң бодувустуң, бисти долгандыр турар бойдустуң кезээ болур. Чер кырынга ол чалгып, Пушкинниң улуг сөзү чүректен чүрекче, салгалдан салгалче, бир улустан өскезинче дамчып турар.Ол сөсте, шынап-ла, кайы хире хөй чүүл орус чүрекке каттышканыл, кайы хире хөй чүве ында илереттингенил!

Ол бүгү дылдарда болгаш бистиң хөй националдыг социалистиг культуравыстың бүгү талаларында илереттинген, ол музыкада, балетте, уран чурулгада, театрда... илереттинген. Кол чүүл чүректе илереттинген болбайн аан. Ол, бистиң Пушкиннивис, бистиң кол сөзүвүс.

Пушкинден бис чүгле бистиң чаа литературавыстың хөгжүлдезин эвес, харын-даа чаа литературлуг дылывыстың сайзыралын санап үндүрер бис. Пушкинниң бодалдарының, бодунун ап чорууруунуң, кижиниң овур-хевири, сөстүң, адактың сооңунде, амыдыралдың нииити хевири сонуургалдып чораан.

Пушкинниң чогаадыкчы угаан-бодалының кызыгаарларын тодараткан, ооң хаан чазактыг Россияга хамаарылгазын илереткен ооң чогаалдарынга доктаагаш, ол үениң Россиязынга шүлүкчүнүң тура-соруун сы базарынче чүткүп турган Пушкинниң бодунга удурланган сүлчээ турган деп, ол чугаалаан. Ол «ызыгуурта нииитилелдиң бодалынга удур» тура халаан болгаш Кара хемчигештиң кызыгаарынга — бодунуң Бородинозунуң болгаш оон-биле кады Сенат шөлүнүң кызыгаарынга чоргаары-биле үнүп келген.

Кара сагыштыг боолаашкынның шүлүкчүнүң чүрээн сокпастадыпкан минутадан бээр 150 чыл эрткен. Ынчалза-даа ол боолаашкын ооң хандыкшылдыг шүлүк чогаалының, шүлүктерде болгаш прозада кайгамчык пейзажтарының, катаптаттынмас хөй салым-чолдарның, ооң чайыннанчак болгаш философия талазы-биле мерген чогаалдарының кижилерниң делегейин доктаадып шыдаваан.

Бис боттарывысты болгаш долгандыр турар боттуг чүүлдерни онза харыысалгалыг билип алырының үезинде чурттап турар бис. Техниктиг бодал бүгү чүүлдерже ханылап кирип турар. Медерел—ол дээрге бодал, арын-нүүр, чүткүл, эрге-дир. Угаан бодалдың кылган чүүлү — космосче улам-на бедип үнүп турар өлүмнүг ядролуг от ол бе? Масскультураның өлүмнүг агрессиязының аргазы-биле мөзү-шынар талазы-биле хоозураашкын чоруп турар. Маңаа Пушкинниң уран сөзү—угаан-бодалдың өшпес сөзү, эң улуг каттыштырыкчы күш, сандараашкынга ыдыктыы-биле удур туруп турар сөс болуп турар.

Пушкинниң «Угаан-бодал делгерезин!» дээни амыдырал делгерезин! дээни ол-дур.

(Уланчызы 3-кү арында).

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Йемен социалистиг партияның ТК-ның Чиңгине секретары А. С. аль-Бейд-биле февраль 10-да Кремльге ужурашкан.

Принципиалдыг болгаш чугула политиктиг хөй айтырыглар талазы-биле эш хуузунуң ажык чугаазы болган.

Боттарының партияларының эрткен чылда ажылының түңнелдериниң дугайын беседаның киржикчилери солушканнар. Бистиң революциявыстың хөгжүлдезинге эгелей берген чаа үе-чаданың Совет Эвилелиниң бодунга болгаш социализмге-даа, нииитизи-биле делегейниң хөгжүлдезинге-даа ужур-дузазын М. С. Горбачев үнелеп чугаалаан. 1986 чылдың январьда болуушкуннарның уржуктарын ажып эртер талазы-биле демократтыг Йеменде кылган чүүлдерге үнелээшкинни А. С. аль-Бейд берген.

ЙУДР-ның ооң кожаларыбиле харылзааларының байдалының болгаш Чоокку Чөөн чүкте байдалдың дугайында, кризисти таарыштыр шиитпирлээриниң аргаларының болгаш перспективаларының дугайында, чаңгыс эптиң чогу, харын-даа янзы-бүрү мөзилдежиишкиннерге арабтарның киржилгези Чоокку Чөөн чүк айтырының чаңгыс черге таптаашкынының болгаш нииитизи-биле ооң чидигленгениниң чылдагааны болуп турарының дугайында, араб чаңгыс эптиң ужур-дузазының дугайында ийи тала санал-онал солушкан.

ЙУДР болгаш ССРЭ-ниң делегацияларының аразында бүгү талалыг болгаш делгереңгейи-биле чугаалажып көрүп турар ийи таланың харылзааларының кол айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседа найыралдыг, бот-боттарын билчириниң байдалынга эрткен болгаш бүгү чугаалашкан айтырыгларга бодалдарының дөмейлешкээн бадыткаан.

* * *

Ол-ла хүн Кремльге ССРЭ-ниң болгаш Йемен Улус Демократтыг Республиканың партия-чазак делегацияларының аразынга чугаалажыышкыннар болган.

Чугаалажыышкыннарны чорутканнар болза:

совет таладан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин;

мурнуу-йемен таладан — А. С. аль-Бейд, ЙСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ЙСП ТК-ның делегей айтырыгларының талазы-биле секретары М. С. Абдалла, ЙСП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ЙУДР-ның даштыкы херектер министри А. А. ад-Дали.

Чугаалажыышкыннар чылыг, эш хуунуң байдалынга эрткен.

Аян-чоруктуң түңнелинде кады кылган коммюникени дугурушкан, ону парлалгага үндүрер.

* * *

Ийи чурттуң даштыкы херектер министерстволарының кады ажылдажылгазының, 1987-1988 чылдарда ССРЭ болгаш ЙУДР-ның аразында культура болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылганың планының дугайында протоколга Э. А. Шеварднадзе болгаш А. А. ад-Дали ат салганнар.

* * *

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң чазааның өмүнээзинден Кремльдиң Улуг ордузунга ЙУДР-ның А. С. аль-Бейдка баштаткан партия-чазак делегациязынга алдар болдуруп, дүштеки шайлалга чорутkaн.

Совет таладан дүштеки шайлалгага эштер М. С. Горбачёв, Е. К. Лигачев, Г. А. Алиев, Э. А. Шеварднадзе, Н. В. Талызин, А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери чораан.

* * *

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалгага эштер М. С. Горбачев болгаш А. С. аль-Бейд чүве чугаалааннар, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

* * *

ЙУДР-ден келген аалчылар В. И. Ленинниң Мавзолейинге чораан болгаш чечектер салган. Кремль ханаазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектерни база салган.

* * *

Йемен социалистиг партияның ТК-ның Чиңгине секретары А. С. аль-Бейдке баштаткан Йемен Улус Демократтыг Республиканың партия-чазак делегациязы төрээн чуртунче февраль 11-де Москвадан чорупкан. СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың чалааны-биле бистиң чуртувуска албанның найыралдыг аян-чоруун кылып ол чораан.

Аэродромга А. С. аль-Бейд болгаш делегацияның кежигүннерин СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери үдеп каан.

(СЭТА).

ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

«Коммунист» журналдың ээлчеглиг дугаарын парлап үндүрген. 1987 чылдың январь 27-28-те болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдары — информастыг дыңнадыг, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткели, ооң түңнел чугаазы болгаш Пленумнуң доктаалы ында парлаан.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның журналдарының кол редакторларының ужуражыышкынының материалдары, «Тайбың дээш делегейниң хөй-нииити шимчээшкини» деп редакция чүүлү ында парлаттынган.

«Улуг Октябрьның 70 чылынга» деп рубрикада «Октябрь болгаш революцияны камгалаарының дугайында ленинчи өөредиг» деп чүүлдү кирген.

1986 чылдың 13 дугаар «Коммунист» журналга парлаттынган академик Т. И. Заславскаяның чүүлүнге хамаарыштыр чартык чыл дургузунда үргүлчүлеп келген дискуссияның чамдык түңнелдерин «Кижи фактору болгаш социал шынчы чорук дугайында» деп редакция допчулалында үндүрүп турар. Дискуссия үргүлчүлеп турар.

«Бистиң сагыш-сеткиливис байлаа» деп рубрикада А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чылынга тураскааткан «Улусчу гений» деп чүүлдү парлаан.

ГСЧП-ниң ТК-ның «Айнхайт» деп теоретиктиг журналының редакциязы «ГСЧП-ниң экономиктиг стратегиязы» деп чүүлдү «Коммунист» журналга тускай белеткеп берген. Ону «Социализм чурттарында: дуржулга, чедиишкиннер, айтырыглар» деп рубрикада кирген.

Критика-библиографтыг чүүлдерни, өске-даа материалдарны номерде парлаан.

(СЭТА).

ДҮРГЕДЭЭШКИН:

ҮНҮШ КАМГАЛАЛЫН КҮШТЕЛДИРЕР

Эрткен чылын республиканың совхозтарының ажыл-ишчилери көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүг чоруун бедидер талазы-биле чүгээр көргүзүглерни чедип алганнар. Тараа культураларының бир гектарындан-на 13 центнер дүжүт алдынган. Ногаа болгаш картофельдиң дүжүдү база багай эвес. Ынчангаш республика күрүнеге чер ажылының продуктуларын садарының талазы-биле планныг онаалдаларын ийи хире катап ажыр күүсеткен.

Маңаа үнүш камгалалының специалистери боттарының үлүүн база киириштиргеннер. Үнүш камгалалынче доктаамал кичээнгейни салып турган черлерниң эки дүжүттү өстүрүп алганын дараазында чижектерден көрүп болур. Улуг-Хем районнуң тараажылары тараа культураларының бир гектарындан-на 20,3 центнер, Бии-Хемниң — 14,1, Таңдының 12,2, а Сүт-Хөлдүң тараажылары 20,6 центнер дүжүттү алганнар. Ынчаарга Таңды районнуң ажыл-агыйлары тарааның нийти чылдазының талазы-биле эки түңнелдерни чедип ап, нийтизи-биле 52 муң ажыг тонна тарааны ажаап алганнар. Бии-Хем, Улуг-Хем, Таңды болгаш Чөөн-Хемчик база Каа-Хем районнарга ногаа болгаш картофель дүжүдү багай эвес болган.

Эки дүжүттү чедип алырынга үнүштерни хоралакчылардан, бок үнүштерден база янзы-бүрү аарыглардан камгалаар хемчеглерни ап турганы эки салдарны чедирген. Тараа культураларының база картофельдиң үрезиннерин баш удур хораннап, ажылдап кылган турган. Ооң ачызында көдээ ажыл-агый культуралары эрткен чайын өзүп, быжып турар үезинде аарыгларга таварышпаан. Тарааның чайгы ажаалдазы база-ла эки чорутунган. 90 муң гектар тараа шөлүнге бок үнүштерге удур гербицидтерни ажыглаан, а планда көрдүнгени 65 муң гектар турган.

Картофель өстүрер бригадаларның кежигүннери план ёзугаар 700 га черниң үнүжүн янзы-бүрү аарыгларга болгаш бок үнүштерге удур ажылдап кылыр тургаш, ол ажылды 800 га черге боттандырганнар.

Бо бүгү ажылдарны көдээ ажыл-агый продуктуларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязының негелделерин ёзугаар боттандырып турган. Ол дешпилгелиг арга республиканың ажыл-агыйларында нептерей эгелээн болгаш эки үре-түңнелди берип турарын эрткен чылын алдынган дүжүт бадыткап турар.

Бистиң республикавыска чамдык чылдарның күскү үезинде бораннааш, тараа бышпастап, чиглеп туруп бээр болгай. Эрткен чылын күзүн база ындыг болган. Ынчалза-жок интенсивтиг технология ёзугаар ажылдап турган бригадаларның өстүрген тараазы ажаап алышкынга чедир четче быжып, чидиригге таварышпаан. Чүге дээрге ук технологияда көрдүнгенин ёзугаар 18 муң гектар шөлдүң (пландан 2 катап хөй) тараазын эрте быжырып алыры-биле аңаа сеникацияны чоруткан. Сеникация дээрге, тараа культураларының дүжүдүн эрте быжырарынга дузалаар тускай бүдүмелди үнүштүң өзүп орар байдалын өөренип көрүп тургаш, айыткан хуусаазында ажыглаары-дыр.

Оон аңгыда үнүш хээкчилери, шерги-шартылаа болгаш хову ховаганнарының гусеницаларынга удур химиктиг ажылдап кылышкыннарны чогуур үезинде чорутканы ажыктыг болган.

Хоралакчыларга болгаш бок үнүштерге удур сөөлгү чылдарда диален, триаллат, биометид дээн ышкаш, дээштиг бүдүмелдерни ажыглап эгелээни дүжүттүң чидирилин болдурбазынга көскүзү-биле дузалап турар. Бир эвес республикага кээп турар янзы-бүрү химиктиг бүдүмелдерни сүмелээн норма-чижээн барымдаалап, чогуур үезинде шын ажыглаар болза тараа, ногаа культураларын бүдүрерин көвүдедириниң бүгү аргалары бисте бар.

Ындыг болзажок үнүш камгалалының талазы-биле чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа бар. Районнарда үнүш камгалаар станцияларның ажылдакчылары ажыл-агыйларның специалистери-биле кады тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязын нептередиринче кошкак кичээнгей салып турар. Үнүштүң хоралакчыларынга, аарыгларынга база бок үнүштерге удур хемчеглерни кажан чорударының айтырыгларын тараажыларга четпес пропагандалап, практиктиг дузаны көргүспейн турар.

Республиканың кайы-даа районунуң тараа шөлдеринде черлик конопля (хендир үнүжү) сөөлгү чылдарда хөй апарган. Ол бок үнүш хөй шөлдерни шыва ап, дүжүттүң чидирилин болдуруп эгелээн. Ону барымдаалааш, республиканың Министрлер Чөвүлели эрткен чылдың апрель айда черлик хендир-биле демисел чорудар хемчеглерни айыткан сүмени хүлээп алган. 1986—1990 чылдарда бо бок үнүштү бүрүн узуткаарының талазы-биле тус-тус районнарга чеже хире хемчээлдиг ажылдарны чорударын ында айыткан. Ындыг болзажок эрткен чылын бо талазы-биле планда көрдүнген ажылдарны чаңгыс-даа район күүсетпээн. Чижээлээрге, Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары 6 муң гектар тараа шөлүнүң черлик хендирин химиктиг болгаш механиктиг арга-биле узуткаар планын 69 хуу, Улуг-Хем районнуң совхозтары 5 муң гектар планын 60 хуу күүсеткен. Тараа шөлдеринде культурлуг-даа, черлик-даа бок үнүштерни узуткавайн тургаш, интенсивтиг технология байтык, аңаа технология-биле безин эки дүжүттү өстүрүп алыры берге.

Үнүш камгалалынга, тодаргайлаарга, тараа, ногаа болгаш картофельдиң бедик дүжүдүн алырынга химиктиг бүдүмелдерни ажыглаары интенсивтиг технологияның негелделеринде чугула чүүлдерниң бирээзи болур. Ынчаарга ол бүдүмелдерни, препараттарны долгандыр турар бойдуска, кижилерниң кадыынга хора чедирбес кылдыр ажыглаарынче кичээнгей салыр херек.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың үнүш камгалаар станциязының директору.

ИНТЕНСИВТИГ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ШИҢГЭЭДИР

Республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң часкы хову ажылдарынга чогуур үезинде белеткенип алырынга Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгези дузалажып турар. Бо бүдүрүлгеге бүгү совхозтар улуг күштүг К-700, К-701А, Т-150 маркалыг тракторларын септедип ап турарлар.

Септелге-техниктиг бүдүрүлгеде ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип турар бедик мергежилдиг ажылчыннар хөй. Бо чурукта алдыгы разрядтың слесары Станислав Иосифович Луцевич 1963 чылда бүдүрүлгеге тургустунганындан эгелеп ында ажылдап келген. Ол эрткен беш чылдың планын 4 чылдарның дургузунда күүседипкен. Бо беш чылды база-ла 4 чылдар дургузунда күүседир деп мурнакчы ажылчын бедиткен хүлээлгезинде бижээн.

ЧУРУКТА: С. И. Луцевич.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тараажыга

БО ҮЕДЕ ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Чазын чажар кызыл-тасты өстүрериниң интенсивтиг технологиязының кол утказы чүл дээрге үнүштүң өзүп үнеринге болгаш оон ыңай четчип быжарынга чедир эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузары болур.

Интенсивтиг технология — тарылга ээлчештирилгезиниң системазынга тарааны ооң мурнунда аңаа таарымчалыг үнүш өстүрген шөлге чажарын, бедик дүжүттүг сорттарны ажыглаарын, хөрзүнде бар чемиш бүдүмелдериниң курлавырын өөренип көрүп тургаш, үнүштү минералдыг чемишчидилгелерниң элементилери-биле чедимчелиг кылдыр хандырарын, үнүштүң болгаш хөрзүннүң диагностиказының көргүскенин ёзугаар өзүлде үезинде үнүшке азоттуг чемишчидилгени үе-үелеп бээрин, үнүштү бок үнүштерден, хоралакчылардан, аарыглардан камгалаарының тускай системаларын ажыглаарын, үнүштүң өзүп четчирин реторант бүдүмел-биле таарыштырарын. бүгү технологтуг ажылдарны чогуур үезинде шынарлыг чорударын, хөрзүннү үрелиишкинден камгалаарынче, аңаа шыкты мөөңнээриниче база көдээ ажыл-агый культураларының өзүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган технологтуг ажылдарны чогуур үезинде эки шынарлыг чорударын хаара тудуп турар.

Интенсивтиг технологияның онзагай чүүлү чүгле үнүш камгалаар чүүлдерни болгаш чемишчидилгелерни хөйнү ажыглаарында эвес, а оларны ажыглаарының үезин, норма-чимээн сагыры болур. Ону көрдүнген технологияны сагып, сайзырангай машина-техниканы ажыглап, оларның ажылдаар органнарын эки хынап, таарыштырып ап турган чедип алыр.

Чазын чажар кызыл-тасты өстүрериниң интенсивтиг аргазы чүгле часкы-күскү ажылдар-биле кызыгаарлаттынмас. Ында бүдүн чыл дургузунда кылыр ажылдар көрдүнүп турар. Интенсивтиг технологияның негелделерин организастыг, ажыл-агыйжы болгаш эртемге үндезилеттинген хемчеглерни бистиң республикавыстың байдалдарынга хамаарыштыр чорударын ажылдап кылган. Ук хемчеглерни чыл эгезинден бээр айлар аайы-биле кандыг янзылыг чорудары база-ла хуваатынган.

Январь — Февральда. Тараа шөлдериниң дептеринде бижиттингенин ёзугаар бо чылын өстүрер кызыл-тастың техника-экономиктиг анализин кылыр. Анализке кирер чүүлдер: кадрлар болгаш материал-техника-биле хандыртынганы, ажылдың экономиктиг ажыктыг чоруу, алыр продукцияның шынары, үнүштүң өзүп үнеринден эгелээш четчип быжарынга чедир оон үелерин барымдаалап чорудар технологтуг операцияларны күүседириниң хуусаалары, хөрзүн болгаш бүрү диагностиказы, технологтуг оруктарны ажыглап болур болбазын тодарадыры, пестицидтерни ажыглаарының ажыктыы, күш-ажылды организастаары.

Ол-ла үеде чеже машина-трактор, көдээ ажыл-агый херекселдери, пестицидтер негеттинериниң чагыын кылыр.

Специалистер, тараажылар өөредилгезин чорударының планын тургускаш, ону эгелээр. Консультация алыры азы дуржулга солчуру-биле өске районнарга, областарга баар.

Үрезинниң шынарын хынаар, херек апарза катап ажылдап кылыр.

ХООЙЛУ ШЫҢГЫЫ, ОЛ—ЧӨПТҮГ

• республиканың юстиция болгаш судтар ажылдакчыларының чөвүлел хуралындан •

Тыва АССР-ниң юстиция болгаш улус судтарының ажылдакчыларының чөвүлел хуралы болган. Аңаа республиканың Юстиция болгаш Иштики херектер министерстволарының, Прокуратураның ажылдакчылары, улус судтарының даргалары, судьялары болгаш күүсекчилери киришкен. «Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну улам ыңай быжыглаар, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарын күштелдирер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле 1985 чылда ажылдарның түңнелдериниң болгаш сорулгалар дугайында» айтырыг талазы-биле илеткелдерни Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг олар кылган.

Чөвүлел хуралдың ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киришкен болгаш чүве чугаалаан.

Партия Төп Комитединиң үстүнде адаттынган доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле республиканың административтиг органнары эрткен чылын чамдык ажылдарны кылган дээрзин хуралга демдеглээн. Чурттакчы чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдиргениниң, кем-херек үүлгедир чоруктарның профилактиказын доктаамал чорудуп келгениниң түңнелинде аар кем-херек үүлгедир чорук, өлүржүп, чидиржир чорук, аар кемдээшкин чедирер чорук кызырылган. Нийтилелге удур үүлгедиишкиннер барык бүгү районнарда болгаш Кызыл хоорайда элээн эвээжээн. Нийтизи-биле республикада нийтиниң корум-чуруму база организастыг чорук экижээн деп хуралга демдеглээн.

Ындыг-даа болза Юстиция министерствозунуң болгаш улус судтарының адрестеринге шыңгыы шүгүмчүлел чөвүлел хуралга болган. Ылаңгыя херектерни шалыпкын болгаш хынамчалыг көөр талазы-биле четпестер эвээш эвес. Ол ышкаш хуусаазын эрттирер чоруктар база бар.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозу улус судтарының материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле кошкак ажылдап келген. Ооң түңнелинде улус судтарының хөй кезииниң бажыңнары эргижирээн, тар. Министерствонуң ажылдакчыларының талазындан улус судтарынче үнүүшкүннери ховар, оларга көргүзүп турар дузазы эвээш. Ынчангаш чамдык улус судтарында эки дуржулгаларны-даа, көскү четпестерни-даа эскербейн турар.

СЭКП ТК-ның доктаалында күрүнениң болгаш хамаатыларның эргелерин база эрге-ажыктарын камгалаар улуг сорулга улус судтарынга онаажып турар дээрзин айыткан. Ынчангаш кеземче херээн көрүп турар үеде ук херектиң болган чылдагаанын ханы сайгарар, үүлгеткен кижиге хемчегни хоойлу ёзугаар хүлээдир ужурлуг.

Ындыг турбуже эрткен чылын чамдык районнарның улус судтары хамаатыларның буруузун чедир бадыткавайн шииткел үндүрүп турган чоруктар тургулаан дээрзин чижектер-биле адап шүгүмчүлээн, оон аңгыда аар үүлгедигге кеземче хуусаазын доктаадып тура, эмин эрттир чиик болдурар таварылгалар база тургулаан. Бо четпестерни Тыва АССР-ниң Дээди суду эскерип, үе-шаанда чайлаткан.

Кеземче херээн көрүп турар үеде чамдык судьялар суд чорудулгазын эреңгейлеп тургулаан. Ынчангаш шииткел шын эвес апаар таварылгалар үнүп кээр. Чүге дээрге судья херек-биле ылап танышпайн, чүгле кыры-биле көргеш, суд чорудулгазын эрттирип турар. Бо талазы-биле шүгүмчүлел Бай-Тайга, Бии-Хем районнарның, Кызыл хоорайның улус судтарынга онаашкан. Улус судьялары Н. Бесякова, Б. Ондар, Н. Кужугет, Б. Соксар, Л. Прокопьева олар ам-даа үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунар, ажылынга харысалгазын бедидер ужурлуг.

Хамааты болгаш кеземче херектерин чогуур үезинде сайгарып көөрү — улус судтарының чугула сорулгазы, ол сорулга социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынга идиг болур. Ынчангаш суд ажылдакчылары хуусааны сагыырының дугайында хоойлуну хажытпас ужурлуг.

Ындыг турбуже бо талазы-биле чамдык четпестер база бар. Ылаңгыя Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарның, Кызыл хоорайның улус судтарында хуусаа сагывас чоруктар бар деп шүгүмчүлээн.

Херекти чогуур үезинде көрбейн баарының кол чылдагааны — судтарның ажылын организастаанында улуг-улуг четпестер болуп турар. Суд сайгарылгазынга херек белеткээрде чуду-каралаар, ооң уламындан чугула барымдаалар чогундан судту соңгаарладыр ужурга таваржыр. Чамдык таварылгаларда судка келдирткен кижилерниң чүге келбейн барганын сайгарбас, аңаа эрттирип турар. Херектерни көөрүнүң хуусаазын узадыр чоруктар хамаатыларның чөптүг хомудалын болдуруп турар.

Бо талазы-биле кошкак ажылдыг черге Бии-Хем районнуң улус судун адаан. Ук судче (даргазы Н. А. Бесякова) 1984 чылдың сентябрьда хамааты Багошкина дээрзи кадыкшылынга чедирген когаралды эгидеринге дузалаарын дилеп билдириишкин киирген. Ону таптыг-ла бир чыл эрткенде, 1985 чылдың сентябрьда көрген. Бүдүн он ийи ай дургузунда хамаатының билдириишкинин шыгжаан хирезинде Н. Бесякова шын эвес шиитпир үндүрген. Ону Дээди суд солуур ужурга таварышкан. Ону катап чүгле 10 ай эрткенде көрген. Кызыл хоорайның улус судьязы В. Макаровта бир хамаатының эттеп үлеп бээр дугайында дилеглиг билдириишкини 1986 чылдың марттан бээр чыдып турар.

Улус судтарының ажылында бир кол чүүл — ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи база өске-даа чоруктарның уржуундан күрүнеге чедирген когаралды буруулуг кижилерге төледири. Бо талазы-биле эрткен чылда кылдынган ажылды хуралга негелдеге четпес деп санаан. Буруулуг кижилерден тыртар ужурлуг түңнүң чүгле 31 хуузун тыртып алган. Бо талазы-биле Эрзин, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Кызыл районнарның улус судтары дыка кошкак ажылдаан. Кошкак чоруктуң чылдагааны чүдел дээрге дыка хөй судтарда суд күүсекчилериниң ажылын планнавас чоруктан болуп турар. Олар өрелиг кижилерге доктаамал барбас, оларның эт-севин хынавас боор турар. Ол ышкаш совхозтар болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле демниг ажылы чок. Дыка хөй районнарда улус судтарының күүсекчилери канцелярия ажылдакчылары апарган, олар чер-черже үнместээн. Мооң кол чылдагааны — улус судьяларының, судтар даргаларының талазындан контрольдуң кошкаанда.

Хамаатыларның чагаалары болгаш билдириишкиннери-биле ажылды база ук хуралга сайгарган. Эрткен чылын республиканың Юстиция министерствозунче 257 хомудал кирген, олар шупту улус судтарының кошкак ажылын шүгүмчүлээн болган. Оларның 75 хуузу алимент тыртар дугайында шиитпирин суд черлериниң чедир күүсетпейн турарының дугайында болган, а 19 билдириишкин — херек көөрүнде болдуруп турар хожудаашкынга хамаарышкан. Ол бүгүнү анализтеп көөрге, хамаатыларның хөй кезии суд ажылдакчыларының чүве тоовас, ажылынга харысалга чок чоруун шын бижип турар. Улус судтарында хомудалдар бүрүткелин чурум ёзугаар кылбайн турар, оларны чогуур хуусаазында көөр талазы-биле улус судьялары кошкак ажылдап келген. Ындыг чорук хамаатыларның дагын хомудалын болдуруп турар. Чижээ, Л. Соян деп хамаатының хомудалындан илерээни суд күүсекчизи В. Даваа үстүнде кижиниң хомудалын чедир сайгарбайн, ёзу барымдаалап көрген. «Чодураа» совхозтуң бухгалтериязы алиментини тыртып-даа алза, ону алыр кижиже шилчитпейн турган болган. Ол бөдүүн айтырыг чүгле министерствонуң киржилгези-биле шиитпирлеттинген.

Хамаатыларның хомудалдарын сайгарар ажылда четпестер болдурган Улуг-Хем, Барыын-Хемчик районнарның болгаш Кызыл хоорайның улус судтарының даргаларын Юстиция министерствозунуң коллегиязынга сайгарып чугаалашкан, четпестерни дарый чайладырын олардан шыңгыызы-биле негээн. Хамаатыларның чагаалары болгаш хомудалдары-биле ажылды экижидер сорулга-биле чүгле улус судтарының даргаларының эвес, суд күүсекчилериниң харысалгазын бедидери чугула. Көрүлде-конкурстарның түңнелин үндүрүп турар үеде хомудалдар-биле ажылдың байдалын база барымдаалаарын чугула деп санаан.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалдарын күүседиринге улус судтарының киржилгезинге хурал доктааган. Бо талазы-биле республиканың суд практиказында эки чүүлдер бар. Арагалаашкын болгаш наркомания дугайында айтырыгны кичээнгейге алган, үнүүшкүннүг хуралдарны база эрттирип турар.

Ындыг-даа болза бо үүлгедиглерге удур судтуң салдар чедиришкини ам-даа чогуур негелдеге четпес деп хуралга шүгүмчүлээн. Суд чорудулгазының үезинде бүдүрүлгеге арагалаашкын, ээнтир суксуннарны садарының чурумун хажыткан, назы четпээн кижилерге арага ижирткен дээн ышкаш фактыларже кичээнгей салбайн баар чоруктар хөй. Ол ышкаш улус судтарының ажылдакчылары арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, наркоманияга удур демиселге колдуунда хайгааракчы болуп эртип турарын шын эвес деп шүгүмчүлээн. Олар ук демиселге боттары база идепкейлиг киржир ужурлуг.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктар-биле демиселди күштелдирер дугайында партияның болгаш чазактың доктаалдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылда база четпестер бар. Ооң колу — олча-ажык үндүрүп алыры-биле кем-херек үүлгеткеннерниң хөреңгизин хавырарынче кошкак кичээнгейни салып турары. Эрткен чылын Улуг-Хем, Бии-Хем, Тожу, Эрзин районнарда улус судтары хөреңги хавырар талазы-биле чаңгыс-даа ажыл чорутпаан.

Хуралга эрге-хоойлу пропагандазынга хамаарыштыр база чугаа болган. Амгы үеде республикада эрге-хоойлу билиглериниң 4 университеди, 5 школазы ажылдап турар, оларда 700 хире дыңнакчы хаара туттунган. Ындыг-даа болза, бо ам-даа четпес. Ону ам-даа күштелдирер херек. Чүге дээрге эрге-хоойлу билбес чоруктан хажыдыышкыннар болуп турар. Ылаңгыя удуртукчу эштерниң юридиктиг билииниң чавыс чоруу дыка ужурлуг. Ажылдан үндүрткен хамаатыларның 60 хуузун улус судтары катап ажылга киирген. Оларга күрүнеден төлээн акша — 10 муң рубль.

Улус судтарының ажылдакчылары СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлери-биле таныжып, кадрларның харысалгазының дугайында чүүлдерге доктаап турар. Ук Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле эрге-хоойлу камгалалында кижи бүрүзүн бүгү талалыг шугдүнүп ажылдаар, четпестерни чайладыр ужурлуг дээрзин илеткелчи-даа, санал бергеннер — Кызыл хоорайда улус судунуң даргазы Р. Цуканова, Чөөн-Хемчик районда улус судунуң даргазы Н. Кужугет, Кызыл районда улус судунуң даргазы А. Абрамова болгаш өскелер-даа чугаалааннар.

Д. ИРГИТ.

УЛУГ-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зының Иннокентий Маркелович Карповка удурткан тудугжулар бригадазы багай эвес ажылдап турар. Ол бригада 120 аал чурттаар бажыңның тудуун доозар четкен.

Тудугнуң ханалары салдынган. Шалаларын болгаш соңга, хаалгаларны база кылып турар. Бир айның планын бригада ажыр күүсеткен. Тудугжуларның аразында Виктор Егоров, Кызыл-оол Арата, Владимир Молянов, Иннокентий Хойнацкий олар хүн нормазын ажыр күүседип, өске эш-өөрүнге үлегерин көргүзүп турар.

Чаа туттунуп турар тудугну Эрги Шагаан-Арыгның чурттакчылары четтикпейн манап турар. Чаа хоорайже ам-даа беш чүс хире өг-бүле көжер ужурлуг. Ынчангаш чуртталга тудуун дүргедедири тудугжу бүрүзүнүң хүлээлгези. И. М. Карповтуң бригадазы ийи айның планын Совет Армия хүнүнде доозар деп сорулганы салган ажылдап турар.

* * *

Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгези он ийиги беш чылдың бирги чылының чүък сөөртүр талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкинниг доосkан. Он ажыг чолаачылар, слесарьлар чыл планын хуусаадан эрте күүсеткен. Оларга В. Д. Райс, А. И. Полетаев, А. К. Эркенов болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Шагаан-Арыг АТБ-зи пассажирлер аргыштырар талазы-биле база багай эвес ажылдаан. Автобус чолаачылары В. Ф. Беленогов, С. И. Пужичкин олар чыл программазын 150—200 хуу чедир күүсеткен.

Ө. МОНГУШ.

Хүннүң чугула айтырыглары:
специалистиң бодалы

СУМЫГА БОЛГАШ ТОЛЬЯТТИГЕ ШЕНЕЛДЕ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Он ийиги беш чылда бистиң чедиишкиннеривис эргелеп башкарылганы, бүгү ажыл-агый механизмин сайзырангайжыдар талазы-биле ажылды моон соңгаар канчаар чорударывыстан улуу-биле хамааржыр. Бо угланыышкынга чугула базым чуртка чорудуп турган экономиктиг шенелде болган: ону 1984 чылда — 5, 1985 чылда 20 министерствога чоруткан. Эрткен чылын үлетпүр продукциязының чартык кезиин үндүрүп турар бүдүрүлгелерниң үштүң бир кезии чаа байдалдарга ажылдаан. Оларга харылзаа, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери, транспорттуң чамдык кезии база немешкен. Бо чылын чаа система үлетпүрнүң өске адырларынче шилчип турар болгаш беш чылдың төнчүзүнде чурттуң бүгү улус ажыл-агыйын хаара тудар.

Шенелде аңаа киришкеннерниң ажыл-агый чорудулгазының түңнелдеринге нийтизи-биле эки салдарлыг болганын эрткен чылдар көргүскен. Төпчүткен удуртулганы бүдүрүлгелерниң эргелерин калбартыры-биле, оларның боттускайлаң чорууну ажылдың түңнелдери дээш харысалга-биле чогумчалыг дүүштүрериниче алдынган угланыышкын шын болганын ол чүүл база катап бадыткаан.

Ынчалза-даа шенелде шенелде-ле болгай. Чамдык талалары таарымчалыг болур, чамдыызын немей сайзырангайжыдар апаар. Чижээ, Сумының машина тудуушкунунуң М. В. Фрунзе аттыг каттыжышкынынга база АвтоВАЗ-ка 1985 чылдан бээр чоруткан шенелде дижик. Ооң сорулгазы үндүрүп турар продукцияның техниктиг бедик деңнелин база эки шынарлыг болуруу чедип алыры, техниканы болгаш бүдүрүлге технологиязын үргүлчү сайзырангайжыдары, ол ышкаш бодунуң хөреңгилерин болгаш банк чээлилерин эң ажыктыг ажыглаарының күсели-биле капитал салыышкыннарын акшаландырары болур.

Шалың фондузунуң болгаш экономиктиг идиг беришкиниң фондуларының өзүлдези арыг орулганың, арыг продукцияның болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдезинден хамааржыр болгай. Ынчангаш хөй бүдүрүлгелер ол «немей өзүлде» көргүзүглерин бедидери-биле боттары-ла бедиткен планнарны ап, ажыктыг чорукту өстүрериниң курлавырларын ажылдадып киирип турар.

Ынчалзажок ындыг «немей өзүлде» көөр чорук ажыглаттынмаан аргалары ам-даа хөй бүдүрүлгелерни эки байдалга тургузуп, оларга ажыктыг болуп турар.

Сумыга болгаш Тольяттиге шенелде чүнү көргүскенил? Ында каттыжышкыннар идиг беришкин фондуларының немей өзүлделиг кезиин эвес, а рубль бүрүзүн «ажылдап ап» турар. Ону кылыры-биле беш чыл иштинде күштүг болур нормативти киирген: арыг орулганың рубль бүрүзүнден 70 хире көпеек сумыжыларның боттарының эргезинге артып турар, АвтоВАЗ-та — оон арай эвээш. Мурнунда чылдарныындан ажылдың херек эки база немей өзүлдениң көргүзүглери бедик-даа болза, бир эвес арыг орулга эвээш болур болза, идиг бээриниң фондулары база эвээш болур. Оон эрткеш, харын-даа арыг орулга талазы-биле план күүсеттинмес болза, бюджетче төлевир дөмей-ле бичелевес.

Каттыжышкын бюджеттен азы министерстводан чаңгыс көпеек-даа албас, бүдүрүлгениң чүгле бодунуң чыылдазының күсели-биле, чамдыкта эргежок чугула апарганда, банкыдан чээли алгаш, бүдүрүлгени калбартып турар. Мурнунда турбаан база бир чаа чүүл болза, бүдүрүлге хөгжүдериниң фондузунче кирип турар амортизациядан (элендиден) киир санаашкын болур.

Продукцияга чарыгдалдарны эвээжедип, техника талазы-биле эде чепсегленип тургаш, күрүне өртектери доктаамал турда, арыг орулганы көвүдедип болур. Чогум-на харын ынчангаш коллективтер хумагалалды, механизацияның болгаш автоматизацияның эң-не дээштиг хевирлерин шилип алырын, чогумчалыг технологияларны нептередирин, чиг эттиң, материалдарның артык курлавырларын кызырарын ёзулуг-ла экономиктиг сонуургал-биле көрүп турар апарган.

Сумының ЭБК-зы арыг орулгазын — эрткен чылын ажылдап алганы 62,4 млн. рублин канчаар чарааныл? Ол акша колдуунда үш угланыышкынга барган. Эртем-техниктиг дешпилгеге, азы бодунуң-биле чугаалаарга, каттыжышкынның оон ыңайгы хөгжүлдезинге 21 млн. рубльди тускайлаан. Тос миллионну материалдыг идиг беришкинге база барык-ла ол хирени чуртталга бажыңнарын тударынче болгаш социал-культура хемчеглеринче берген.

Эртемге болгаш техникага Сумыда хүндүткелдиг хамаарылга, ЭТД-же үндүрүп турар он-он миллионнар таварылга эвес. Чогум-на харын калбак шинчилелдер, эртем организацияларын хаара тутканы АКШ-тың администрациязының ССРЭ-ге газ сордуурар станцияларны бээрин хораанын ажып эртер арганы берген болгай. Оларны маңаа үндүрүп эгелээрин кыска хуусаада шиңгээдип алган, а американ парлалга ол дээрге болдунмас чүүл-дүр деп туржук. «Демирни ажылдап алыр херек» деп, «Бизнес уик» бижээн. Демиривис ажылдап турар, тергиин эки ажылдап турар!

Социал адырга хамаарыштыр алырга, 1985 чылда аныяктар общежитиезин, 280 олуттуг уруглар садын, уруглар консультациязын, аныяк өг-бүлелер чурттаар бажыңны туткан. Бо беш чылда чуртталга бажыңнарын тударынга, социал-культура хемчеглерин боттандырарынга чылдын-на 12 млн. рубльден эвээш эвести үндүрерин планнап турар.

А ындыг бот-акшаландырыышкын болгаш чарыгдалдарын боду дуглаары каттыжышкынга ажыктыг бе? Ам боду ажылдап алыр ужурлуг хөреңгини күрүне бюджеди берип-ле турган болгай. Ажыктыг. Мурнунда коллективке турум, бүзүрелдиг чорук чок турган. Заводчулар кажан, кайы хире, кандыг хереглелдерге хөреңги үндүрүп бээрин баш бурунгаар билбес турган. Ам ындыг эвес. Күрүнеге база ажыктыг: каттыжышкын арыг орулганы өстүрериге шуут-ла дорт сонуургалдыг, ындыг болганда, бюджетче тырттырар түң чайгаар улгадып турар.

АвтоВАЗ-та ажыл база-ла ындыг угланыышкынныг чоруп турар, ынчалзажок байдал арай өске. Ында бот-акшаландырыышкын болгаш чарыгдалдарын боду дуглаары чүгле техниктиг эде чепсеглениишкинге база чаарты дериишкинге хамааржыр. А бүдүрүлге калбартырынга болгаш чаа тудуг кылырынга хөреңгини күрүне бюджединден ап турар. Ынчангаш Тольяттиде арыг орулганың рубль бүрүзүнден бюджетче 50 хире көпеекти киирип турар.

Сумыжылар он бирги беш чыл планын дөрт чыл, чеди ай иштинде күүсеткен. А 1985 чыл оон-даа онзагай болган. Чарыгдалын боду дуглаар байдалда коллектив чаа курлавырларны тып алган: күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 13, арыг орулга 32 хуу өскен. АвтоВАЗ-тың түңнелдери база оон дудавас.

Бо чылын үлетпүрнүң 200 улуг бүдүрүлгези чаа принциптерже шилчиир. Ооң соонда ол бүгү үлетпүрнү хөме алыр.

Павел БУНИЧ,
ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү.

ЧОНУНГА БАРААЛГАТКАН ЧОГААЛ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Украинага Пушкинниң кым болу бергенин тайылбырлаары артык, ында бажың бүрүзүнде ону Шевченко-биле кады национал ыдыктыг чүүл кылдыр санап турар деп, украин шүлүкчү **Б. И. Олейник** чугаалаан. «Украин дүн шыпшың. Дээр кылагар, сылдыстар чайынналып турар...» деп мөңгүнделчек суук одуругларны чугаалаарга-ла четчир.

Эрткен чүс чылдың 20—30 чылдарында-ла бижик билир украин кижи бүрүзү-ле ооң шүлүктерин альбомнарынга бижип ап чораан. Чүгле черин эвес, харын-даа дээрин алзыпкан эң-не бүдүүлүк кижилер Пушкинниң планетазының чырык бээр күчүзүн тып ап база тодарадып ап шыдааннар.

Улуг угаакчы болгаш хамааты Пушкин чогаалчы кижиниң ат-алдарының уттундурбазы чондан хамааржыр деп санап чораан. Ол бүзүрел чүгле Арина Родионовнаның тоолдарындан тыптып үнген эвес. Улуг чогаалчы ындыг бодалга декабристерниң радикалдыг талазын, оларның чалбыыштыг кыйгырыгларын, бодунуң хөй үелеги дилээшкиннерин, чылдар демдеглелдерин болгаш төөгү материалдарын дамчыштыр келген.

Пушкинниң чон-биле шуут тудуш харылзаалыг болурунуң дугайында күзел-чүткүлү ботталырының кыры турган үеле халаптыг боолаашкын дыңналган. Ол хире улуг салдарлыг чогаалчы-биле боол келген маргылдааның ок-боонуң күжү-биле шиитпирлеттингени ук маргылдааны чонунуң боду-биле маргылдааже шилчиткен болгаш төөгү талазы-биле ооң ужур-утка чогун бадыткаан. Ындыг түңнел таптыг-ла сес он чыл эрткен соонда, улустар бот-боттарының аразында өжээн-өшту каапкаш, бузулбас чаңгыс аай өг-бүле кылдыр каттышканы-биле бадыткаттынган.

Боду чон-биле деңге базып ора, Пушкин келир чүс чылдарда чоннуң базымы кандыг апаарын — чоннуң чырык келир үезин эскерип чораан.

Чыл санында-ла февральдың бо хүнүнде Кара хемчигештиң ак хары хан-биле кыза бээр, баштарывыс халайтыпкан, аар балыглаткан кижини холдарывыска база катап көдүрүп ап турган ышкаш сагындырар-дыр деп, Киргизияның улустуң чогаалчызы **Ч. Айтматов** бодунуң саналын эгелээн.

Пушкин хаанныг эрге-чагыргага чүгле базындырып чорбаан, ол чоннуң алыс шынчы медээчизи, улуг Россияның тургузукчузу чораан. Орус нацияның бодун угаазылап көргүзеринге, ооң аас чогаалын, литературазын болгаш уран чүүлүн, ооң угаан-бодалын чаарты көргүзеринче шынар талазы-биле чаа, характериниң талазы-биле революсчу базымны кылыр салым-чол аңаа таварышкан. Россия-биле чоокшулажып каттышкан улустарның национал уран чүүлүн болгаш культуразын сайзыраңгайжыдарынга Пушкинден артык салдар чедирген кижи делегейде чок деп бодаар мен деп, оратор чугаалаан.

Пушкинниң сөстери салгалдар дамчып өзүп нептерей, амыдыралдың бүгү талаларынга делгем орукту тып делгерей турар. Руська эстетиктиг шынарларының салгалдар дамчыыр чаагай чаңчылы шаг-үеден бээр камгалаттынып келген болгаш камгалаттынып турары, төөгүде бижиттинип артканы Пушкинниң болгаш ону төрээн улуг орус улустуң ачызы. Ол дугайын чугаалавышаан, оратор Пушкин үезинден бээр салгаттынып келген номга ынак чорук бистиң национал онзагай байдалывыс, бистиң культуравыстың онза ачы-хавыязы кылдыр көрдүнер ужурлуг деп демдеглээн.

«Грузияның тейлери караңгы дүн-биле шуглаттынган». Улуг шүлүкчү ол хире бодуун болгаш чараш, уран сөстерни бижээн. Пушкинниң чогаадып бижээн шүлүктериниң одуруг бүрүзүнүң кайы хире уран-чечени, сагышка кезээде артып каарын база сүр күштүүн шүлүкчү-академик **И. В. Абашидзе** (Грузия) онзалап демдеглээн. Пушкинниң сөстеринден магалыг чурумалдар төрүттүнген. Олар кижини, идегелдиг өңнүк ышкаш, чаш назынындан эгелээш, хүнүң ашкыже чедир кагбас. Уран салымның ёзулуг күжү, күчүлүг аргалыы ол хире магаданчыг!

Ёзулуг литература, ёзулуг уран чүүл кезээде демократчы. Олар ындыг болбас аргажок. Орус классиканың демократчы чаңчылдарының чоннуң бедик идеалдары, күзел-соруу-биле тудуш харылзаалыы, шыны болгаш чөптүг чорукту дилеп тыварынга ооң эрес-дидими, маадырлыы онзагай чүүл болур. Ынчангаш Пушкинчи хүннерни, бистиң амгы революсчу-демократтыг чаартылгаларывыс-биле бир дөмей, демдеглеп эрттирип турарывыс таварылга эвес деп, ол чугаалаан.

Бо хүннерде Пушкинниң «Кайгамчык чараш Грузиязы», Руставелиниң чуртту чамдык бергедээшкиннерге таваржып турар. Көстүп көрбээн күштүг хат-чаъс, хар көшкелер Грузияда бо хүннерде үргүлчүлеп турар. Бойдустуң ол халавы-биле демиселге Совет Грузияның ажылчы чону эрес-маадырлыг чоруун көргүзүп турар. Бүгү чурт, аңаа дузаламчыны көргүзүп турар деп, ол улаштыр чугаалаан. Чаагай сеткилди, акы-дуңма найыралды, бот-боттарынга дузаламчыны, кээргээчел кижизиг сеткилди оттурган Пушкинниң уран чогаалының амыдыралчызының база бир херечизи ол деп, оратор түңнээн.

Пушкин бистиң бүгү уран чүүл, ооң иштинде музыка культуравыска улуг салдарны чедирген деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи, композитор **Г. В. Свиридов** саналынга чугаалаан. Бистиң музыка театрывыстың хөй-хөй үнелиг ажылдары Пушкинниң чогаалдарынга үндезилеттинип тургустунган. Глинканың «Руслан биле Людмилазы», Даргомыжскийниң «Русалказы» база «Даш аалчызы», Мусоргскийниң «Борис Годунову», Чайковскийниң «Евгений Онегини», «Калбак-кара кадыны», Римский-Корсаковтуң «Салтан хаан дугайында тоолу», «Алдын аскыр-дагаазы», Стравинскийниң «Мавры», Рахманиновтуң «Алекозу» — бо бүгү Пушкинниң чогаалдары-биле хей-аът киirтинип тургустунган ажылдар-дыр.

Пушкинниң шүлүк чогаалы орус романстарның болгаш уран ырның байлак культуразынга деңнелге чок салдарны чедирген. Глинканың «Даңгына ышкаш чараш кызын», Бородинниң «Талыгырда ада-чурттуң эриктерин», Рахманиновтуң «Чаным орта ырлайбербе, чараш уруун» кым билбезил. Бо музыка орус интеллигенцияның каш-каш салгалдарының, а революция соонда бистиң хөй националдыг чуртувустуң улустарының эң калбак кезектериниң уран чүүлге сонуургалын девирлеп тургузуп келген болгаш моон соңгаар-даа үргүлчүлээр.

Пушкин амыдыралының бүгү дургузунда улустуң ырларын болгаш тоолдарын харамдыгып дыңнап ап, олардан сөстүң чүгле аянныг дыңналырын болгаш чараш хевирин ап алырын кызыдып чораан эвес, харын-даа оларның ханы уран-чечен утказын билип ап чораан. Өске национал талаларга, бурунгу культураларга хамаарылгазы Пушкинниң бодунун-даа ооң поэзиязынга хей-аът кирген музыкантыларның-даа ханы орус чогаадыкчы чоруунуң онзагай байдалын чүгле онза күш-биле демдеглеп турган. Пушкинниң делегейи — эгээртинмес. Ооң сөстеринге бистиң бүгү республикаларывыстың композиторларының музыкалары тургустунган болгаш тургустунуп-даа турар.

«Моцарт болгаш Сальери» деп бичии трагедияда сиңирген бодалдарның кайгамчык ханызы мени кезээде-ле хаара туда бээр деп, ол чугаалаан. Чүге дээрге, Пушкин чүгле маңаа музыканың бодунуң, алыс утказын кайгамчыктыы-биле чиге болгаш ханы билирин илереткени дээш эвес болдур ийин. «Гений болгаш өжээтен чорук — чүүлдешпес ийи чүүл-дүр» дээн шүлүкчүнүң мерген сөстери чүс-чүс чылдарда амыдыралдың хоойлузу болгаш уран-чечен чогаадыкчы чоруктуң өскерилбес негелдези болуп артып каар. Пушкин кандыг-даа уран-чечен бижилгени эки чүүлге чаагай, нүүрлүг бараан болуру ышкаш кылдыр, аңаа кижилерниң эң калбак бөлүктерин киириштирерин аас-кежии ышкаш кылдыр көрүп чораан.

Пушкин дептерге-ле, сагыш-сеткилге чырык апаар деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи **К. Ю. Лавров** чугаалаан. Ленинградка ооң мөчээниниң хүнү онза дыңналыр апарган. Чылдың-на ол хүнде, бүдүн чартык чүс чыл мурнундаазы ышкаш, кижилер Мойкада ооң сөөлгү квартиразынче болгаш Кара хемчигеште ол черже шуужуп-ла, шуужуп-ла турар. Пушкин ам улуг хоорайның сагыш-сеткилиниң чартыы апарган. Пушкин бодунуң салым-чолу-биле бодунуң чогаадыкчы ажылынга мээң хоорайымның ханы утказының талазы-биле аштырып көрбээн төөгүзүн бижип каан болгаш кайгамчык өттүр болдаашкын-биле ооң келир үезинче көрген дээрзини Ленинград чурттуг кижи болгаш, мен ынчаар бодап тур мен.

Хоорай бүрүзү хире-чергези-биле хоорай чурттуг кижилерниң аажы-чаңын болгаш салым-чолун хевирлеп каар. Ынчалза-даа хол-биле туттунган Петербург болгаш оон-биле кады символ апарган хоорай ону онза активчи кылып турар. «Петрниң хоорайы чараш бол, Россия дег сыныш чок бол»... Россия дег сыныш чок бол — Ада-чурттуң Улуг дайынында бүзээлээшкинниң дыңналып көрбээн ажыг-човулаңның үезинде Ленинниң хоорайын, Пушкинниң хоорайын камгалап алган ленинградчылар болгаш бистиң армиявыстың дайынчылары ооң ол сөстерин адап турган чадавас эвес ирги?

Ооң соонда оратор ооң бодунга чоок темага — Пушкин болгаш театр темазынга доктааган. Чаңгыс-ла классиктиң чогаалдарын Пушкинниң ышкаш кылдыр ынчаар хөй сценага тургуспаан ышкаш-тыр. Ооң барык бүгү шүлүглелдерин болгаш тоожуларын сценажыдып тургускан. Ынчалза-даа ол элдептиг ышкаш болзажок, шүлүкчүнүң шии чогаалдарын шии сценазынга тургузары чүүден берге боор турар. Бүдүн чартык чүс чыл эрте берди, ынчалза-даа сценага «Борис Годуновту», «Бичии трагедияларны», «Русалканы» идеалдыг кылдыр боттандырып тургузары ам-даа мурнувуста ышкаш-тыр. Чээрбиги чүс чылда сценага — кино, а бистиң үевисте — телевидение каттыжа берзе-даа, ол ындыг боор турар. Пушкин философчу театрны, бүгү үелерде турар театрны саналдаан.

Пушкинниң гениалдыг театрынга тургустунмайн барган хире шак ындыг мөңге тема чок, амыдыралдың шак ындыг үндезин айтырыы чок!. Ооң сцена чүүлдери бодунуң боттанылгазынга чаа философчу театрны негеп турар. Бистиң чурттап эртип турарывыс революсчу өскерлиишкиннер үезинде шак ындыг философчу театр бөгүнгү хүнге онза чүүлдешкек турар ужурлуг кылдыр бодап тур мен деп, ол демдеглээн. Пушкинниң шии чогаалы чогаадыкчы кижиден бодалдарның бедик ак сеткилдиин, шынныг чорукка хандыкшылдыын, кижиге ынакшылды, ооң үнезин медерей билирин негеп турар.

Пушкинниң өлүм чок сөзү, ооң соонда байырлыг концерт болган черге, Улуг театрның сценазынга, ол кежээ бүрүн эргелин-биле чаңгыланып турган. Пушкинниң сюжеттери ёзугаар тургускан опералардан болгаш балеттерден көргүзүглер, ооң шүлүктериниң сөзүнге чогааткан романстар болгаш ырлар ооң каасталгазы апарган. Улуг шүлүкчүнүң тургусканы хол-биле туппааны ол тураскаалды кылган чыраткыланчак одуруглары база чаңгыланып турган. Ада-чурт болгаш делегей культуразының хаячызынга тураскааткан болгаш ооң шүлүк чогаалынга хей-аът кирген бистиң амгы үежилеривистиң шүлүктээн тураскаадыглары, база-ла үн алчып тургулаан.

Ада-чурттуң гениалдыг оглунуң тураскаалынга ёзулал ол хүн чуртка ынчаар эрткен.

Найысылалдың Пушкин шөлү эртенден эгелээш москвачыларны соруза дег хаара тудупкан. Сураглыг тураскаалдың мурнунга дириг чечектерни салган. Литераторлар, сцена мастерлери, ажылчыннар, студентилер бөрттерин уштугулап алгаш, Пушкинниң мөңгеде дүвүредип чоруур шүлүктерин номчуп база дыңнап турганнар. Шөл 14 шак 45 минута турда шыпшың апарган: ынчан таптыг-ла бүдүн чартык чүс чыл бурунгаар, Пушкин чок апарган.

• • •

Улуг ада-чуртчузунуң тураскаалын демдеглээр дээш Мойкада 12 дугаарлыг эрги бажыңның чанынга муң-муң ленинградчылар чыглып келген. Байырлыг-тураскаал хурал М. И. Глинка аттыг үлегерлиг капелланың залынга үргүлчүлээн. Шүлүкчүнүң адын эдилеп турар кудумчуда монумент дожээнге, Уран чүүл шөлүнде Пушкинге тураскаалга чечектерни салгылаан. «Пушкин болгаш амгы культура» — ССРЭ-ниң ЭА-ның Орус литература институдунга болган эртем конференциязының темазы ындыг болган.

Бодунуң шүлүкчүзүнге — Пушкинге чоннуң кызыгаар чок ынакшылының дугайын көргүзүпшаан, литература-музыка кежээлери, митингилер чурттуң хөй-хөй хоорайларынга болгаш суурларынга, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга болуп эрткилээн.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫ ЮРИДИКТИГ КОЛЛЕГИЯНЫҢ АЖЫЛЫНДАН

«Ызыгуур салгакчызын дилеп...» дээн утказыг чарлалдарны «Известия» солунга парлап турар. Инюрколлегияның (даштыкы юридиктиг коллегияның (ДЮК) бо дыңнадыглары кижилерниң салым-хуузу-биле ханы холбашкан.

ДЮК-ту 1937 чылда үндезилеп тургускан. ДЮК совет хамаатыларының даштыкыда, даштыкы хамаатыларның совет девискээрде херектерин үзе шиитпирлээринге киржип, ызыгуур салгакчыларынга, эт-херекселге, банк төлевиринге, пенсияга, чарылган өг-бүлелерге, алиментилерге хамаарышкан айтырыгларны үзе шиитпирлеп турар.

— Кол-ла көрүп турар айтырыывыс ызыгуур салгакчыларының херээ боор турар — деп, ДЮК-түң даргазының оралакчызы Б. В. Кузнецов чугаалаан. — Ызыгуур салгакчыларының айтырыы кончуг кызыы, билдинмес боор чүве. Чижээ, «мээн хөреңгимни Белоруссияда төрелдеримге дамчыдып берип көрүңер» дээн чагаа АКШ-тан келген. Өске чүү-даа билдинмес. Ол чагаага бир чурук хоолгазы суп каан болган, ында 30 чылдарның платьезин кеткен ийи уругну көргүскен, артында «Красная зорька» кинотеатр деп каан, ол-ла. Ындыг кинотеатр Витебск хоорайга турганын, чурукта ийи уругну тыпкаш, чогуур хөреңгини дамчыдып берген.

Киев чурттуг чурукчу Таисья Павловна Филиппович-Жискарның херээн сактып тур мен. 20 чылдар үезинде хуусалымының аайы-биле ол Шанхайга чеде бергеш, Андрэ-Стефан Жискар-биле өг-бүле туткан. Ооң соонда Таисья Павловна Төрээн чуртунче чанып келген, а Жискар Францияга артып калган. Оларның аразында чылыг харылзаа уламчылап турган. Андрэ-Стефан өлүрүнүң мурнунда бодунуң хөреңгизиниң эвээш эвес кезиин кадайынга бээрин аазаан. Ынчалза-даа Жискарның Францияда төрелдери ону бээринден ойталаан. Бо херекти үш чыл сүржүп тургаш, бүдүрдүвүс. Чөөн чүк мастерлериниң 150 ажыг чуруктарын дамчыдып берген, а Таисья Павловна ол чуруктарны Киевте Барыын болгаш Чөөн чүк уран чүүлүнүң музейинге берген.

— Улуг хемчээлдиг, солун болгаш көрүп доостаан херектер бар ирги бе?

— Эндерик. Хөктүг херектер безин бар. Чижээ, армян Бабаджан дээрзи 1794 чылда Индияга өлүрүнүң мурнуу чарыында Донда Ростов чоогунда өскүстер бажыңынче болгаш армян хүрээже мөңге «пенсияны» шилчидип турарын аазаан чүве-дир. Ол пенсияны Россияже доктаамал болгаш үзүктелиишкин чокка, чүс беже чыл ажыг үеде, барык бистиң үевиске чедир шилчидип келген-даа. Бабаджанның Калькутта хоорайда шимчеттинмес хөреңгизи бо хүннерге чедир орулганы киирип келген, а ооң аазаашкыны ам-даа күштүг боор артпышаан. Ынчангаш ДЮК Бабаджанның «пенсиязын» уруглар бажыңынга, эмнелгеге болгаш армян хүрээге төлээрин уламчылаар дугайында чугаалажышкынны Бенгалия штаттың чиңгине администрациязы-биле кылып турар.

Оон-даа элдептиг херек база бар. Петр 1-ге оппозиция баштыңы чораан, гетман Полуботканың ызыгуур салгакчыларындан ДЮК-ка чагаа келген. Бо бай помещик туттурарының мурнунда Лондонда ост-инд дээр компанияның конторазынче сес доскаар алдынны болгаш өске-даа эдилелдерни чорудупкан чүве-дир. Ол херек амдаа бүтпээн, чогуур документилер чок болган. Ону негеп турар кижилерде илдигипки дег барымдаалар база чок боор турар.

— ДЮК-түң өске ажылдарының дугайын чугаалап көрүңерем?

— Холушкак өг-бүлелер болгаш оларның уругларының салым-чолунуң дугайында херектер дыка берге боор турар чүве. Т. дээр совет уруг француз оолга барып алган. Эки амыдырал кайда боор, ону кухня ажылчыны кылдыр көре бээрге, ол чуртунче чанып келген. Ашаа оглун негей бээрге, совет суд чаш кижини иезинге арттырып каан. Француз ашаа кажар арга бодап алгаш, каникул үезинде оглун Францияга чедирерин, школа эгелээрге ону катап эккеп каарын аазап, хол үжүүн безин бижип берген. Ам кайда боор, ол француз ээремче ине октапканы дег ис чок чиде берген. Ол оолду дилеп эгелээн бис.

1984 чылда Нина дээр совет уруг шотланд ашакка барып алган. Олар эки чурттап-даа турган. Бир катап олар машиналыг агаарлап чораш, чүък машиназы-биле үскүлешкен. Түңнелинде бичии Катяның адазы-даа, авазы-даа өлген. Өлүг-дириг аразынга арткан бичии Катя ам Совет Эвилелинде төрелдеринде. Азырадыкчызын чидиргени дээш бо уругга англи эрге-чагыргаларының пенсия төлээн турарын ДЮК чедип алган.

ССРЭ-де чурттап турар даштыкы хамаатыларның эргелерин база камгалап турар бис. Каш чыл бурунгаар бистиң бир гостиницавыска өрт болган. ГФР-ниң хамаатылары чурттап турган өрээл бүрүн өрттенген. Олар хөй түңнүг акшаны төлээрин негээн. ДЮК ону хынап көргеш, оларның негелдези чөптүг деп көрген. База бир чижек. Даштыкы чурттан келген автобус бистиң чүък машинавыс-биле үскүлешкен. Маңаа бистиң чолаачывыс буруулуг болган, ынчангаш чедирген когаралды төлеттирген.

— Ызыгуур салгаан херектерни совет кижилер канчаар көрүп турарыл?

— Улуг-ла дүвүрел чокка. Херек хөй чылдарда уламчылап кээр болганда олар аңаа чаңчыга бээр хире. Хомудай бээр байдал база турар чүве. Чүге дизе аазаан чүвениң хемчээл-түңү аргажок бичии-даа болгулаар.

— Аазаан акшаны кижилер шуптузун ап турар бе?

— Ийе. Херекке киришкен ДЮК ажылдакчылары болгаш даштыкы болчукчулар гонорар тырттырып алыр. Бис чүгле 15 хуузун күрүне орулгазынче тырттырар бис, а даштыкы болчукчуларның ачы-дузазы дээш төлевир талыгыр боор чүве.

— Совет хамаатылар алган акшазын, өске-даа хөреңгизин канчаар чарыгдап турар ирги?

— Кончуг-ла төлептиг. Оларның хөй кезии улуг түңнүг акшазын тайбыңның совет фондузунче, уруглар садтары, эмнелгелер, школалар тударынче шилчидип турар. Эрткен чылын Чернобыльдың чурттакчыларынга дузаламчы фондузунче шилчидип турду.

— Бис бо чүүлдү солун чарлалындан эгеледивис. Ону үргүлчү ажыглап турар силер бе?

— Чүгле эң бергедей берген таварылгаларда чарлаар бис. Биске архивтер, иштики херектер органнары, район, хоорайларның улус депутаттарының Советтери, аңгы-аңгы хамаатылар улуг дузаны чедирип турар. Чарлал бээрге чедер-четпес ийи талалыг боор чүве. Эки талазы — чарлал соонда херектиг кижилер дораан кээр. Четпес талазы — сан-түң чок хөй чагаалар кээри. Хөй саазынга «дужуп өлбес» дээш чарлалдарны эвээштеп берип турар бис.

ДЮК хөй муң херектерни чедиишкинниг дооскан, даштыкының страхование фирмалары болгаш көскү юристер-биле ханы харылзаалыг, ынчангаш чоннуң хууда эргелериниң талазы-биле көскү организация апарган. Хельсинкиге түңнел актының принциптеринге дүүштүр кижилер эргелери дээш моон соңгаар-даа чайгылыш чок туржур.

В. КУЛИКОВ,
СЭТА-ның корр.

Москва.

Делегей медээлери

ҮНЕЛЕП КӨРҮҮШКҮН

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин даштыкы чурттарның хөй-ниитизи болгаш парлалгазы улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турар.

✦ **МОНТЕВИДЕС.** Уругвайның Компартиязының ТК-зының Чиңгине секретары Родней Арисменди Уругвайның телевидениезинге кылган интервьюзунга Совет Эвилелинде боор турар улуг чаартылгаларның сорулгазы болза, чурттуң политиктиг үзел-бодалын сайзыраңгайжыдары, демократияны хөгжүдери болгаш совет ниитилелдиң политиктиг база экономиктиг амыдыралынга чоннуң калбаа-биле киириштирери болур деп чугаалаан. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң түңнелдерин чамдык барыын парлалгада шын эвес тайылбырлап бижип турарын Уругвайның коммунистериниң удуртукчузу чидиги-биле шүгүмчүлээн. Пленумга хамаарыштыр реаксылыг парлалганың «социализм буураашкынга таварышкан» деп бижип турары кандыг-даа үндезин чок нүгүлдээшкин-дир деп, ол медеглээн. Совет улус мөлчүкчүлер чок ниитилелди тургузуп быжыктырган болган оларның чуртту ажыл чок база акша үнези кудулаар деп чүвени шуут билбес. Ындыг чуртту канчап буураашкынга таварышкан деп чугаалап болурул? Совет коммунистер чедиишкиннерге доктаавайн, улам бурунгаар базымны кылыр дээш боттарының ажыл-амыдыралынга саат ужураштырып турар четпестерниң дугайын ажык-биле чугаалажып көрүп турар. Кайы-даа буржуаз күрүне бодунуң иштики четпестериниң дугайын ындыг дидим чугаалап шыдаар бе?

А совет коммунистер боттарының келир үезинге бүзүрелдиг болгаш улуг планнарны чон-биле чугаалажып, хүлээп ап турар. Ол дээрге социализмниң амыдыралчы улуг күжүнүң херечизи-дир, деп Родней Арисменди чугаалаан.

◆ **МАДРИД.** «Паис» дээр испан солун редакция чүүлүнге СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң чурт иштинге улуг сонуургалды болдурганын бижээн. М. С. Горбачевтуң илеткелинде кирген чаартыкчы саналдар Советтер чуртун даштыкыда моон мурнунда көрүп турган байдалды эде көөр ужурга таварыштырган. Совет Эвилелиниң туруштарын, ылаңгыя чепсегленишкинниң дужүрериниң дугайында туружун делегейниң хөй-ниитизи боттуг ёзу-биле көөр апаар деп, ук солун бижээн.

✦ **БОГОТА.** Колумбияның көскү эртемдени, ол чурттуң найысылалында «Инка» университеттиң ректору, «Знание» деп колумбий ниитилелдиң даргазы Хайме Кихано СЭКП ТК-ның январь Пленуму социализмниң теориязынга болгаш практиктиг тургузуушкунга улуг салыышкынны киирген деп медеглээн. Чурттуң амыдыралында илереп келген четпестерни совет удуртулганың ажыы-биле дидим билингени болгаш бүгүдеге чарлап дыңнатканы социализм идеязының база делегейде эң баштайгы ындыг күрүнени тургускан чурттуң амыдыралчызының болгаш күчү-шыдалдының херечизи болур деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле интервьюзунга ол чугаалаан.

Капиталистиг ниитилелден ындыг чижекти дыңнап, билип алыры берге болгаш болдунмас. Аңгыларның аразында чөрүлдээлерни чажырары, ниитилелде аар уржуктарны болгаш четпестерни мегелеп, чаап чажырары капитализмниң политиказының кол чепсээ болур. ССРЭ-де боттанып эгелээн эде тургустунуушкун социализм чуртунуң күчү-шыдалын улам өстүреринге шуут бүзүрээр мен деп, Хайме Кихано чугаалаан.

(СЭТА).

КАҢДААШКЫН УРЖУКТАРЫ

АДДИС-АБЕБА. Каңдаашкындан когаралга таварышкан районнарның чурттакчы чонунга дуза көргүзери —Эфиопияның чазаанының кол сорулгазы деп, катап тургузулга болгаш дуза көргүзер талазы-биле күрүне комиссиязының комиссары Берхану Джембере аңаа болган парлалга конференциязынга медеглээн. Бистер ында байдалды шиитпирлиг контрольдап турар бис. Ынчангаш бүгү-ле өскерлип турар байдалды дүрген чогумчударынче чүткүлүг бис.

Комиссияның санап, үнелеп көргени-биле алырга, бо чылын күрүнениң онза дузазын 2,5 миллион эфиоп хамаатыларга көргүзер деп турарын Берхану Джембере чугаалаан.

Чоокку бүдүн чартык айда кижилерни эки хөрзүннүг областарже көжүрерин катап эгелээрин планнап турарын ол дыңнаткан. Ында ам 600 муң кижи доктаамал чурттай берген. Олар боттарын аъш-чем-биле бүрүн хандыртыныптар апарган. Бо чылдың сентябрьга чедир каңдаашкынга таварышкан крайларны 180 муң кижи каапкаш чоруур. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарын кошкадырынга салдар чедирери-биле арга-арыг диилиндектерин кылыр, черлерни мелиоризастаар болгаш өске-даа хемчеглерни чорудар программаны чазак боттандырып турар.

(СЭТА).

УЖУРАЖЫЫШКЫН

БЕРЛИН. Делегей харылзааларынга боо-чепсекти дүжүреринче болгаш чавырлыышкынче шиитпирлиг эргиллээни болдурары-биле, АКШ-тың болгаш НАТО-нуң агрессчи бөлүктеринден үнүп турар ядролуг дайынның айыылын чайладыры-биле планетаның тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштериниң күжениишкининиң идепкейжидери эргежок чугула. ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары Г. Аксен болгаш Швейцарияның Күш-ажыл партиязының ТК-ның Чиңгине секретары А. Маньенниң Берлинге болган ужуражыышкынга ону онзалап демдеглээн.

Швейцар коммунистериниң удуртукчузу Рейкьявикке Совет Эвилелиниң идип үндүрген тайбың саналдарын, а ол ышкаш Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Будапешт Кыйгырыында социалистиг дем каттыштырылгага чурттарының кады кылган эгелекчи саналдарын долузу-биле деткип турарын швейцар коммунистериниң удуртукчузу илереткен. Ол тайбың саналдар Швейцарияда тайбың талалакчыларының шимчээшкиннинге чаа идигни берген деп, А. Маньен чугаалаан. Делегей харылзааларын экижидеринге ГСЧП-ниң болгаш ГДР-ниң киирген салыышкынынга улуг үнелелди ол берген. Төп Европага ядролуг чепсектен хостуг девискээрни, а ол ышкаш химиктиг чепсектен хостуг зонаны тургузар талазы-биле авторларының бирээзи ГДР болуп турар эгелекчи саналдарны Швейцарияда деткип турар.

Интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш бот-боттарынга бүзүрежириниң ёзузу-биле ГСЧП биле ШКП-ның аразында харылзааларның эки хөгжүп турарын ийи тала сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Ийи партияның аразында акы-дуңмалышкы кады ажылдажылганы улам ынай хаңыладыр талазы-биле кады кылыр базымнарны чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

ДЕЛИ. Ийи чурттуң аразында кызыгаарда дүшкүүрлүг чорукту кошкадыр айтырыглар талазы-биле Индия биле Пакистанның делегацияларының аразында беш хүн үргүлчүлээн чугаалажыышкыннар индий найысылалга доозулган. Индия биле Пакистан кайы-кайызынче-даа халдашпазының дугайында дугуржулгаларны чедип алган болгаш кызыгаарга дүшкүүрлүг чорукту чидиглендиреринче угланган кандыг-даа хөделиишкиннерни болдурбас хүлээлгелерни боттарынга алган деп, талаларның ат салганы түңнел документизинде айыткан. Ийи күрүне секторлар аайы-биле кызыгаар чоогунда турар районнардан чоокку он беш хүн дургузунда шериглерин ырадыр дугайында шиитпирни база хүлээп алган деп, «Таймс оф Индиа» солун демдеглээн.

Чугаалажыышкыннарга делегацияларның удуртукчулары — Индияның даштыкы херектер министерствозунуң секретары А. Гонсалвес болгаш Пакистанның ДХМ-ниң даштыкы херектер талазы-биле секретары А. Саттар Делиге индий-пакистан ужуражыышкынның чедиишкинниг доозулганы ийи чурттуң аразынга бүзүрелди быжыглаарынга болгаш ийи таланың харылзааларын чогумчударынга байдалдарны тургузуп бээринге салдар чедирер дээрзинге идегелин илергейлээннер.

Журналистер-биле болган ужуражыышкынга чүве чугаалап тургаш, Индияның премьер-министри Р. Ганди индий-пакистан чугаалажыышкыннарының түңнелдеринге сеткил ханганын медеглээн. Пакистан биле кожа-хелбээ харылзааларны тургузары дээш Индияның чазаа өскерлиш чок туржуп турар деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

ХУРАЛ

ПРАГА. Варшавага болуп эрткен делегей болгаш идеологтуг айтырыглар талазы-биле социалистиг чурттарның акы-дуңмалышкы партияларының ТК секретарьларының чөвүлел хуралының түңнелдерин ЧКП ТК-ның Президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген. Чөвүлел хуралдың түңнелдеринге бедик үнелелди ол берген, ажылдың делегей болгаш идеологтуг участоктарынга акы-дуңмалышкы чурттарның бот-боттарының аразында кады ажылдажылгазын ханыладырынче угланган чаа хамаарылганы дилеп тыварынче угланган күжениишкиннерге долу деткимчени илереткен. Чөвүлел хуралга хүлээп алган шиитпирлерни боттандырып чорударын идепкейлиг-биле хандырарын партия болгаш күрүне органнарынга, албан черлеринге саналдаан.

Алкоголизм-биле демисел дугайында хоойлуну ЧССР-де боттандырып чорудуп турары-биле холбашкан айтырыгларны хуралга база чугаалажып көрген. Арагалаашкын болгаш алкоголизм социал, мораль болгаш экономиктиг талаларга шыңгыы таарымчалыг эвес уржуктарга чедирип, улустуң кадыкшылынга хораны болдуруп, кем-херек үүлгедииниң, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээриниң чылдагааннары болуп турар. Социал ол бак чүүлдү өршээлдиг көрүп турар чорук хөй-ниитиниң чөптүг шүгүмчүлелин болдуруп турар деп хуралга айыткан. Арагалаашкын-биле демиселди күштелдирери-биле эргежок чугула хемчеглерни ап чорударын коммунистерге ЧКП ТК хүлээндирген. Алкоголизм-биле демисел дугайында чаа хоойлуну ажылдап кылып эгелээрин саналдаан.

(СЭТА).

МУЗЕЙ

БОНН. Барыын Германияда Трир хоорайда Карл Маркстың бажың-музейи улуг угаанныг бодалчының философия талазы-биле номналын өөренип көөр улуг төп болу берген. Музей ГФР-ден дашкаар турар эртем албан черлери-биле, ооң иштинде Москваның, Лондонуң, Пекиниң библиотекалары-биле идепкейлиг-биле кады ажылдап турар.

Музейниң көрүкчүлериниң саны өзүп турар. Январьда эртемниг коммунизмниң үндезилекчизиниң төрүттүнген бажыңынга 1172 кижи чораан. Сөөлгү чээрби чыл иштинде ниитизи-биле аңаа янзы-бүрү чурттардан, ооң иштинде Совет Эвилелинден чартык миллион кижи чораан.

(СЭТА).

КАМПУЧИЯ. Пол-потчу дерзии ёзу-чурумнуң коргунчуг үүлгедииниң түңнели.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ОРУС ФАМИЛИЯ

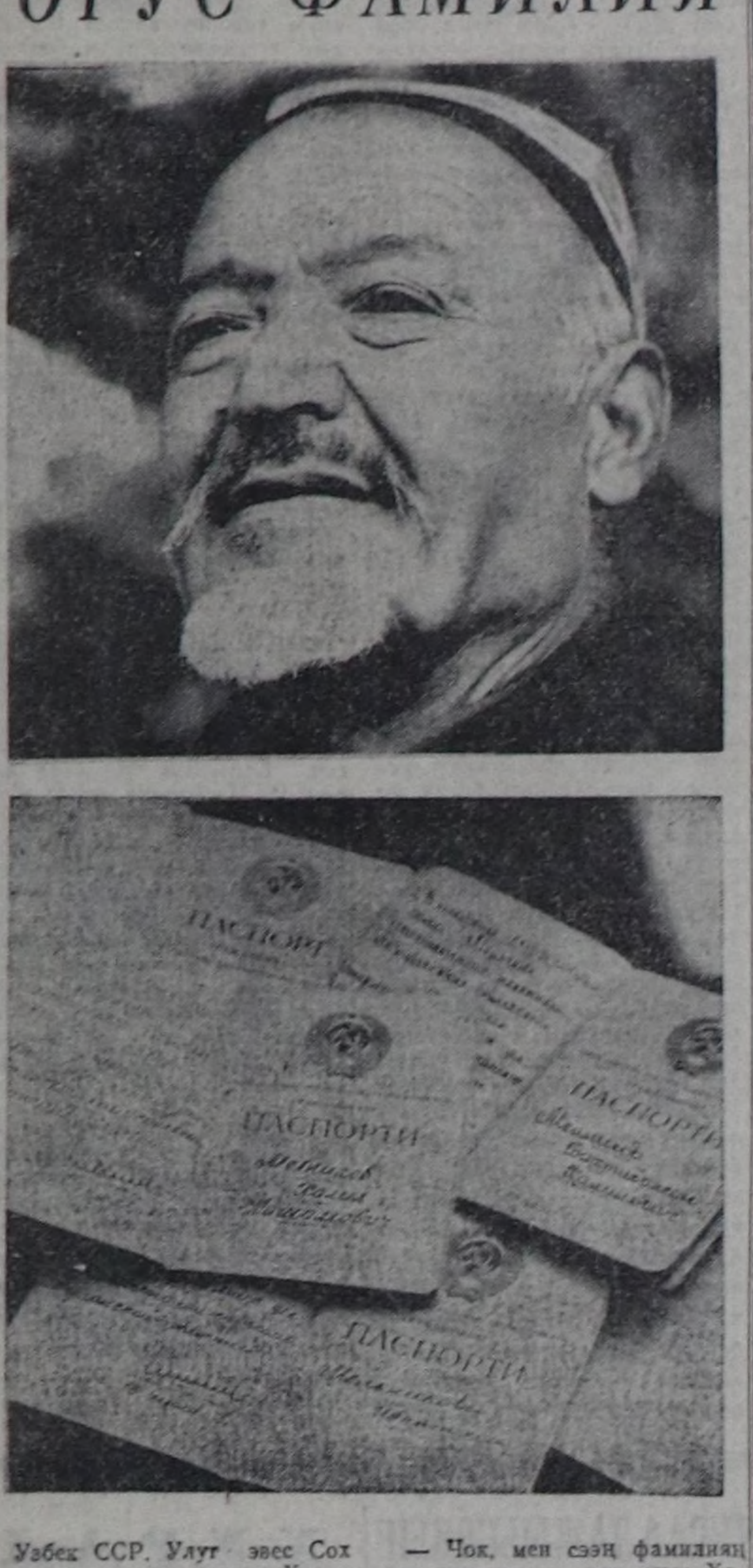

Узбек ССР. Улуг эвес Сох суурда чурттап турар Халил Кашамов 45 чыл ажыг үе иштинде узбектерге анаа эвес Мельников деп фамилияны эдилеп келген. Ол ындыг фамилияны ырак 41 чылда бодунуң эжи рота командири капитан Мельниковтуң өлгениниң соонда аңаа тураскаал болдуруп ап алган.

Ядыы тараачын өг-бүлеге Чумакчи кишлакка Халил төрүттүнген. Аңаа өскен, школага өөренип чораан. 1939 чылда бодунуң чаңгыс суур чурттуглары-биле кады Ферганаңың Улуг каналын тудары-биле чорупкан. 1940 чылда ону шеригге келдирткен.

Дайынга ол 725-ки артиллерия полугунуң шыгаакчызы болуп уткаан. Узбек сержантыны рота командири капитан Иван Тимофеевич Мельников ада ёзузу-биле көрүп чораан. Олар улуг өнүктер болу бергеннер. Тулчуушкун үезинде капитан Мельников аары-биле балыгланган. Санбатка чедир сес километр черге Халил ону кодуруп чедирип келген. Ынчалза-даа балыглаашкыны өлүмнүг болган.

— Мээң ук-уксаам төне бергени ол-дур — деп, өлүп чыда Мельников чугаалаан.

— Чок, мен сээң фамилияң ап алыр мен — деп, аңаа Халил чугаалаан.

Удаваанда Халилге Мельниковтуң фамилиязын тывыскан. Ол дугайын адазынга чагаазынга бижээн, үр маңаан чагаазын алгаш, «Сен шын кылган-дыр сен, оглум...» деп, ол номчаан.

Сержант Халил Мельников Смоленск, Бобрович, Буш, Старая Русса дээш маадырлыы-биле тулчуп чораан. Брест чоогунга аары-биле балыгланган. Госпитальга сес ай эмнеткениниң соонда Сохче ээп келгеш, милицияга ажылдай берген, 1945 чылда СЭКП кежигүнүнге кирип алган. 27 чыл — милиция органнарынга капитан. Мельниковтуң стажы ындыг.

Онза айыылдыг кем-херек үүлгедикчизин тудуп хоругдааны дээш ооң адын бижээн шак-биле шаңнаткан.

Амгы үеде Мельниковтуң өг-бүлезин — олар шупту чээрби кижи — Сохта кижи бүрүзү билир.

ЧУРУКТАРДА: Халил Мельников; Мельниковтарның паспорттары.

Р. ШАГАЕВТИҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Культура амыдыралы

ИС ЧОК ЧИТПЕЗИН ДЭЭШ

Бай-Тайга районнуң культура ажылдакчылары бүгү талалыг эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинни боттандырары дээш үлүг-хуузун киирип турар. Материалдыг бааза чыл санында экижип орар. «Тээли» совхозтуң «Найырал» салбырында кодээ Культура бажыңынга капитал септелгени болгаш өске-даа культура албан черлериниң агар септелгезин чогуур үезинде кылган. Бай-Талда болгаш «Найырал» салбырында библиотекаларның оран-савазын алгыткан. Шуй суурда уруглар библиотеказын 1986 чылда ажыдып, ажыглалга киирген. Районда чоннуң культурлуг хандырылгазын 9 культура бажыңнары, 9 библиотекалар, 2 эстетиктиг кижизидилгениң школалары боттандырып турар.

1986 чылда культура-албан черлериниң ажылын СЭКП ТК-ның «Культура албан черлерин болгаш спорт тудугларын ажыглаарын улам экижидер хемчеглер дугайында» доктаалын күүседириниче угландырып, ону күүселдир сорулга-биле культура-спорт комплекизиниң дүүштүрүлгеге чөвүлели район төвүнүң албан-организациялары-биле кады чаңгыс аай план ёзугаар ажылдап турар. Сөөлгү үеде чоннуң киржилгези кончуг идепкейжээн. Чүге дээрге борта хөй-ниити организацияларының, партия, комсомол, профэвилел комитеттериниң болгаш херээженнер чөвүлелдериниң талазындан чоннуң бот-идепкейин кодүреринге боттуг дузаны доктаамал чедирип турганы улуг рольду ойнаан.

Культура-массалыг кижизидилге ажылының ёзулуг төптери апар чыдар албан черлери районда бар. Районнуң төп библиотеказы (эргелекчизи Т. Хертек), уруглар библиотеказы (Н. Хүрең), Бай-Талдың кодээ Культура бажыңы, районнуң Культура бажыңы (директорлары А. Чүльдүм, Б. Дилак) эде тургустунуушкунуң айтырыгларынче хаңылап, чогаадыкчы дилээшкиннерни кылып турар.

Чоннуң дыштаныылгазын организастаарының болгаш чаа совет чаңчылдарын пропагандалаарының эки дуржулгазын «Бай-Тал» совхозта тургускан. Хөй-ниити организациялары-биле быжыг харылзааны тудуп, арага ишпес кудаларны солун эрттирип, чурум үрээр, арагалаар, хулиганнаар чоруктарга удур кижизидилге ажылын экижидип, күш-ажылдың хоочуннарынга тураскааткан кежээлерин Шуйнуң болгаш Кызыл-Дагның культура бажыңнарында эрттирип турар. Ниитизи-биле районнуң культура албан черлери эрткен чылдарга деңнээрге ажылын бүгү талазы-биле экижиткен.

Районда сөөлгү үеде сонуургал аайы-биле каттыжыышкыннарның болгаш бөлгүмнерниң саны немежип турар. Маңаа хамаарыштыр «Мөңгүлек» деп чечен чогаалга болгаш музыка чогаадылгазынга хандыкшылдыг бот-тывынгыр авторларның каттыжыышкынын, Кызыл-Даг суурда улусчу уран-шеверлерниң каттыжыышкынын үениң негелдези-биле дүүштүр эде тургустунуп, ажылдап турары демдеглексенчиг.

«Мөңгүлек» чечен чогаал болгаш музыка каттыжыышкынын партия райкомунуң ажылдакчызы К. С. Чүлдүм билдилиг удуртуп, ооң дыңнакчылары-биле доктаамал харылзаалыг ажылдап, чаа бижиттинген чогаалдарының сайгарылгазын кылып турар. Каттыжыышкын янзы-бүрү мергежилдиң болгаш назы-хар талазы-биле аңгы-аңгы кижилерни: пенсионерлерни, аныяктарны, школачыларны хаара туткан. Ук каттыжыышкынның кежигүннери-биле чогаадыкчы ужуражылгаларны чон мурнунга организастап турар. Ындыг ужуражылгалар «Бай-Тал», «Кара-Хөл» совхозтарның ажыл-ишчилериниң мурнунга болгулаан.

Кызыл-Даг суурда чурукчуларның болгаш ус шеверлерниң каттыжыышкынны тургустунганындан бээр чаа-ла ийи ай хире үе эрткен. Ынчалза-даа каттыжыышкынның киржикчилериниң кылган ажылдарының делгелгезин Кызыл-Даг суурнуң бодунга, Бай-Тал, Шуй суурга организастаан. Ооң ажылын хоочун даш чонукчузу, улусчу уран-шевер мастер, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Саая Көгел удуртуп турар. Ындыг хевирлиг чаа солун бөлгүмнерни, каттыжыышкыннарны ам-даа организастаарын планнап турар.

Бистиң районда культура ажылынга эде тургустунуушкун ам-даа эки шуудавайн турарын демдеглээр апаар. «Тээли» совхозтуң Культура бажыңында ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Төп Культура бажыңы соок, дүүштүрүлге чөвүлели ажылдавайн турар. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында кодээ клубка чыл санында ийи-ийи эргелекчилер солчуп турарындан ооң ажылы шуут экиживейн келген. Харын-даа чайгы үеде клуб ээ чок артар болгаш ээн калып, үрелип турар.

Оон ыңай ногаанчыдылга, чаагайжыдылга ажылы, көскү агитация талазы-биле байдал районнуң культура-албан черлеринде ам-даа арай чедимче чок хевээр. Районнуң Культура бажыңының талазындан өске черлерге методиктиг дуза чедирер ажыл кошкак, ажылы-биле чугаалаарга, чорувайн турар.

Районнуң культура бажыңнарынга эртип турар эки шынарлыг темалыг кежээлерни, оюн-концерт көргүзүглерин болгаш өске-даа онзагай чаа хевирлиг дыштаныылга кежээлерин бодунуң суурундан өске суурларга, совхозтарга барып эрттирип, дуржулга солчулгазын кылыры чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынга дузалаар. Чүге дээрге кончуг эки белеткелдиг солун кежээни эрттирип алыр. Ооң соонда ол кежээ ооң-биле доостур, кайнаар-даа таравайн, ол-ла хевээр соксаар. Шак ол эки чүве ис чок читпези-биле ооң сценарийин тарадыр, дуржулга солчуушкунуг үнүүшкүннерин моон соңгаар экижидериниң чугулазының дугайында айтырыгны кодурүп, ону амыдыралга боттандырары эде тургустунарының бир хевири болур.

Культура ажылында чедир кылдынмаан чүүлдер ам-даа эвээш эвес. Ону экижидер сорулга-биле культура албан черлери хөй-ниити организациялары-биле харылзааны улам күштелдирип, культура-массалыг ажылдарны калбартып, чон ортузунга организакчы ажылдың дээштиин чедип алыры негеттинип турар. Ам бо хүннерде культура ажылдакчыларындан негелде тодаргай: юбилейлиг чылда бүгү планныг даалгаларның болгаш социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттинген турары дээш долу күжүн берип, ажылды үндезини-биле чаартып экижидери болур.

Б. ХОМУШКУ.

КОНКУРС-КЕЖЭЭ

Бай-Тайга районнуң «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыны райкүүскомунуң культура килдизи-биле кады Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының район төвүнүң коллективтериниң чечен чогаадылга конкурс кежээзин организастап эрттирген.

Конкурстуң негелделеринге дүүштүр «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыны хана солуңну болгаш тускай альбомнарны белеткеп үндүрген. Аңаа авторларның бижээн чогаал ажылдары, ылаңгыя боттарының бижээн шүлүктери хөй болган. Тээли ортумак школазы аас чогаалынга тураскааткан хана солунну үндүрген. Аас чогаалын чыып, ону пропагандалаар талазы-биле ажылды бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуннары А. С. Хертек, К. С. Ооржак идепкейлиг чорудуп, боттарының мергежилин аныяк башкыларга дамчыдып берип турар.

Конкурс-кежээге ырылар, шүлүктерден аңгыда шоодуглуг чечен чугаалар элээн хөй болган. Бо жанрга чечен чугааларны бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну М. Сат, башкылар Т. Осур, М. Кужугет олар номчааш, бедик үнелээшкинни алганнар.

Чаа тургустунган ырлардан ч. Чюдюктуң «Хемчик Бажы — Бай-ла Талым» деп шүлүүнге Б. Чамбыттың бижээни чырык хөөннүг, сергек болгаш чоргааралдыг аялгазы көрүкчүлерни сонуургаткан. Тыва АССР-ның культуразының алдарлыг ажылдакчызы бот-тывынгыр композитор Б. Чүлдүм-Сүрүңнүң ырларындан аңгыда, К. Чүльдүмнуң бодунуң сөстеринге бижээни «Чалыы Тывам — ынак черим», «Мана, сарыым» деп ырлары мактаттырган.

Бо кежээге Тээли ортумак школазының башкылары бүгү тала-биле эки киржип, бирги черни ээлээн.

Я. СЕДИП.

ЧААГАЙ САКТЫЫШКЫН-БИЛЕ

ПМА-ның ном үндүрер чери Саманта Смиттиң «Совет Эвилелинче аян-чорук» деп номун 50 муң кезек кылдыр парлап үндүрген. Чаагай сактыышкын-биле ол бистиң чуртувуска чорааның бижип турар.

Мэн штаттың чурттакчылары ону «хүн херели» деп адап алган турган. Оларга ол үзел-бодалы аңгы-даа кижилер тайбың кады-кожа чурттап болур деп бүзүрелди шаңнаан.

Оберн хоорайның хөй-ниитизиниң күзели-биле ында ооң хүлер тураскаалын тургузуп турар.

Г. ХОБОТЬЕВ.

СОЛУН БОЛГАН

Аксы-Барлыктың кодээ Культура бажыңынга «Авам, ачам база мен» деп дыштаныылга кежээзи солун, хөглүг эрткен. Бо кежээни районнуң Культура бажыңының ажылдакчызы Валентина Монгуш удуртуп эрттирген. Аңаа «Мажалык» агиткультбригаданың кежигүннери база киришкен. Сес өг-бүле командалары маргышкан. Бирги черни Олег, Мария Монгуштарының өг-бүле командазы алган. Ийиги, үшкү черлерни Сергей, Галина Биче-оолдарының болгаш Эрес-оол, Валентина Сарыгларның өг-бүле командалары тус-тузунда ээлээн. Кежээни чон сонуургаан.

Агитквартира бүрүзүнден

Б. БАГЫТ-ООЛ.

КОНКУРС ЭРТКЕН

Бистиң Саглы Культура бажыңынга аныяктарның дыштаныылга кежээлери доктаамал эртип турар. Чоокта чаа бир дыштаныр хүн кежээзинде тыва улустуң ырларынга, кожамыктарынга, сыгыт, хөөмейге күүселделерге конкурс эрткен.

Конкурстуң түңнелинде бирги черни эмнелге, ийигизин — автопарк, үшкүзүн — кодээ Совет коллективтери тус-туста алгылаан. Эмнелге коллективиниң белеткели черле эки болган. Школа коллективи база идепкейлиин көргүскен. Сыгытчылар Степан Монгуш, Омак Кара-Сал оларның сыгыдын чон сонуургаан. Тиилекчилерге хүндүлел бижиктерни, өртектиг белектерни тывыскан.

К. САТ.
Өвүр район.

СПОРТ МЕДЭЭЛЕРИ

✦ **ЧИИК АТЛЕТИКА.** ССРЭ-ниң Пензада эрткен кышкы чемпионадынга Бүгү-эвилелдиң чаа үш рекордун тургускан. Ол рекордтарны шуптузун херээжен спортчулар тургусканнар. Подмосковье чурттуг Марина Жирова 60 метр дистанцияны 7,16 секундада маңнап эрткен. Киевтиң спортчузу Мария Пинигина 400 метр дистанцияны 52,03 секундада эрткен, а москвачы Наталья Лисовская ядрону 22,14 метр октаан.

Эр улус рекордтар тургуспаан-даа болза, база-ла эки түңнелдерни көргүскен. Ворошиловградтан келген спортчу Виктор Брюзгин 60 метр дистанцияны 6,60 секундада маңнап эрткен. Бо сезонда ол эң эки көргүзүг болган. Чаагай күзел-соруктуң оюннарының тиилекчизи Сергей Смирнов ядрону 21, 40 метр октааш, бо сезонда делегейде эң шыырак түңнелдиг болган, а Одессаның төлээзи Геннадий Авдеенко 235 сантиметр бедикти ашкаш, чурттуң чемпиону атты баштайгы удаа чаалап алган.

Кросска делегейниң бирги чери дээш Женевага эрткен маргылдаага Москвадан Марина Родченкова биле Свердловск областың Серов хоорайындан Андрей Останин олар тиилээннер. Ол чаңчыл болган маргылдааны Швейцарияның ажылчыннарының спорт ниитилели организастап турар.

✦ **СУГГА ЭШТИРИ.** Боннда эртип турар делегей маргылдаазынга канада спортчу Виктор Дэвис 25 метр хемчээлдиг бассейнге эштирииге бодунуң рекордун чаарткан. Ол 200 метр дистанцияны 2 минута 08,82 секундада эштип эрткен. 16 харлыг румын спортчу кыс Тамара Костаке база чаа рекордту тургускан. Ол 50 метр дистанцияны 24,94 секунда үеде эштип эрткеш, Францияга чоокта тургускан рекордун чаарткан.

✦ **ФИГУРЛУГ ЧУҢГУЛААШКЫН.** Сараевода олимпийжи «Зетра» деп чуңгунуң дожунга болган маргылдааларга ГДР-ниң спортчузу Катарина Витт Европа чемпиону атты беш удаа чаалап алган. Москвачы Кира Иванова мөңгүн медальды, ооң чаңгыс чер чурттуу Анна Кондрашова хүлерни чаалап алганнар.

✦ **ФЕХТОВАНИЕ.** «Таллин хылыжы» деп чаңчыл болган делегей маргылдаазынга ССРЭ-ниң шилиндек командазы эм беш удаа тиилелгени чедип алган. Команданың составынга москвачылар Александр Можаев, Игорь Тихомиров, Андрей Шувалов, Киевтен Сергей Кравчук база Харьковтан Михаиль Тишко олар киргеннер. Олар Францияның шилиндек командазын 9:3 санга утканнар. Эстонияның спортчулары үшкү черде.

✦ **МЯЧИЛИГ ХОККЕЙ.** ССРЭ-ниң шилиндек командазы Стокгольмга эрткен делегей маргылдаазынга Норвегияның хоккейжилерин 11:3 санга уткаш, ук чемпионаттың хүлер медалын чаалап алганнар. А шведтер фин спортчуларны 7:2 санга уткаш, бирги черни ээлээн.

✦ **БАСКЕТБОЛ.** ССРЭ чемпионадында ЦСКА-ның спортчулары мурнап турар. Тбилиси маргылдааларынга киришкен эң дээре алды командаларның оюнунга ЦСКА-ның баскетболистери беш командазы уткаш, маргылдааның таблицазын баштап турар. Ийиги черде Каунастың «Жальгирис» командазы.

(СЭТА).

✦ Районнуң спорт комитединиң коллективтер аразында шилчиир кубогу дээш волейбол маргылдаазынга эр улустуң 11, херээженнерниң 6 командалары боттарының спортчу мергежилин шенешкеннер.

Эр улустан Тээли ортумак школазының башкылар командазы бирги черни алган. Ийиги, үшкү черлерни Тээлиде ажыл-агыйлар аразында КМК-ның, «Бай-Тал» совхозтуң командалары үлешкен.

Херээжен ойнакчылардан «Мурнакчы» совхозтуң командазы эвилелдиг ойнап турааш, тиилээн. Ийиги черни районнуң кижи эмнелгезиниң, үшкүзүн «Кара-Хөл» совхозтуң волейболистери тус-тузунда ээлээннер.

Бирги черлерни алган тиилекчи командаларга шилчиир кубоктарны тывыскан.

И. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

✦ Кызыл-Мажалыкка районнуң бирги чери дээш волейболга маргылдаа эрткен. Аңаа эр улустуң тос, херээженнерниң алды командалары киришкен.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

✦ Волейболга Бии-Хем районнуң бирги чери дээш маргылдаа Туранда» «Колос» Культура бажыңының спорт залынга эрткен.

Он командаларның аразындан Туран хоорайның командазы тиилээн.

С. КОШКАК.

✦ Волейболга районнуң бирги чери дээш маргылдаа Тес-Хемде Белдир-Арыг ортумак школазының спорт залынга эрткен. Эр, херээжен улустуң он беш командалары аңаа идепкейлиг киришкен.

Т. ДАШ-ООЛ.

✦ Тес-Хем районнуң күш-ажылчы коллективтериниң база школачыларының бирги чери дээш хаак маргылдаазы Самагалдайга эрткен.

Албан организациялар бүрүзүнден бир удуртукчу, ийи эр, бир херээжен спортчулар дистанцияларже үнген. Түңнелинде районнуң мал эмнелгезиниң коллективи мурнаан.

Д. ТАНОВ.

✦ Хову-Аксы суурда күш-ажылдың хоочуну Арага Амырланович Сат пенсияже үнзе-даа, суурнуң ажыл-ижинге бодунуң үлүүн киирип, чурттакчыларның хууда малын кадарып, ол хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Ол хостуг шагында шыдыраалаарынга, бөг кагарынга, кажык адарынга ынак. Ынчангаш аныяктарны спорттуң ол хевирлеринге өөредириниче сагыш салып, идепкейлиг чоруун көргүзүп турар.

В. БАДЫЖЫК.

✦ Бокска «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң бирги чери дээш аныяктар болгаш улуг улус аразынга маргылдаа Кызылда № 4 ортумак профессионал-техниктиг училищениң спорт залынга эрткен. Аңгы-аңгы разрядтыг 100 хире спортчулар шаңналдыг черлер дээш турушкан.

Маргылдааның түңнелинде № 4 училищениң командазы бирги черни ээлээш, шилчиир чоруур кубокту чаалап алган. Тиилекчилер республиканың бирги чери дээш удавас болур маргылдаага киржир.

А. БОРХОНОВ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Киржикчилер болгаш күүседикчилер». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Циркке шупту ынак». 16.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.30 — «Оожум. Бижилге чорун тур». Тбилиси хоорайның «Чиора» болгаш «Алиони» деп уругларның ыр ансамбльдериниң концерти. 17.45 — «Хоорай, ачам болгаш мен». Арагалаашкынның хоразының дугайында док. телефильм. 18.00 — «Чер-черлерде шиитпирлеттинип турар». «Үениң мурнунга харысалга». СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседири-биле Пенза областың партия болгаш совет организацияларының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Хоккей. Делегей маргылдаазы. НХЛ-дың болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Лаутензак алышкылар». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 23.05 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. (А. С. Пушкин-шүгүмчүлекчи - публицист-шүлүкчү). 00.00 — 00.20 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «...Чаңгыс-ла амыдырал». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 9.05 12.00— Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Москвага декабрьда болган боо-чепсектиг тура халышкын. 10.35; 11.35 — Зоология. 7 класс. Күш-ажылагыйы 11.00— Шыдыраа школазы. 12.30 — Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. Хлеб-бүгүдениң кол чүүлү. 12.50 — —«Он кижиниң бирээзи-ле». Уран-чечен фильм. 14.00 — Медээлер. 14.55 — 16.05 — «М. И. Глинка. Романстар». Фильм-концерт. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». Пионерлер—комсомолдуң съездизинге. Бии-Хем районнадан дамчыдылга. 18.40 — Уругларга фильм. 18.45 — «Кызылдың телестудиязының почтазы». 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкин — үениң негелдези». Бии-Хем районнуң мал ажылында бригада болгаш өг-бүле керээзин боттандырып турарының дугайында. «КАИ экраны». Улуг-Хем районнуң КАИ килдизиниң начальниги С. В. Ондарның чугаазы. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Альтернатива». Телекөвүрүг Гамбург-Вашингтон. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.25— Хаак спорту. Делегей маргылдаазы. 30 км. Эр кижилер. ГФР-ден дамчыдылга.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

агаар

Республикага бүргеп, аязып каап турар булуттарлыг, чамдык черлерге быскан хар чаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—37, чамдык черлерге 23—28, хүндүс 20—25 градус соор.

Кызылга бүргеп, аязыр, хар чагбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—34, хүндүс 20—22 градус соор.

кино

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Все против одного» (2 сериялыг) 9.30, 12.40, 15.50, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 157» 9.40, 13.00, «Тимур и его команда» 11.00, 15.00, «Бродяга» (2 сериялыг) 16.50, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Глория» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узатканы) шактарда.

«ВОСТОК»: «Два билета на дневной сеанс» 15.00, «Борис Годунов» (2 сериялыг) 17.00, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Поездка в Индию» (2 сериялыг) 17.00, 19.40 шактарда.

БЕЛЭЭ—СООДУКЧУ

«Кара-Хаак» совхозтуң аныяктары Сергей биле Алимаа Ондарларның өг-бүле тутканынга тураскааткан комсомолчу куда суурда Культура бажыңынга солун эрткен. Сергей — совхозтуң аныяк механизатору, а Алимаа ногаа өстүрер бригаданың ажылчыны.

Кодээ Советтиң ажылдакчылары, совхозтуң профэвилел болгаш комсомол организациялары арага чок куданы оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар, ыр, шүлүк-биле организастааннар. 16 мөгениң хүрежин, шыдыраачылар маргылдаазын чалаткан чон сонуургаан.

Совхоз чаа өгленген аныяктарга белек кылдыр «Бирюса» деп соодукчуну садып берген.

С. УДУМБАРА.

БАШКЫЛАРГА СЕМИНАР

Сүт-Хөлдүң Кара-Чыраа школазынга тыва дыл башкыларының семинарын эрттирген. Ол школаның тыва дыл башкызы З. Д. Донгак «ССРЭ-де дылдарның хөгжүлдези», «Тыва бижик дугайында» деп темага кичээл-конференцияны чоруткан.

А. МОНГУШ,
Сүт-Хөл школазында методика каттыжыышкынының удуртукчузу.

БАЛЕТТИҢ ЧАА ХЕВИРИН БАРААЛГАТКАН

Уран чүүлдүң кандыг-даа жанрларынга көстүп келген чаа эгелээшкиннер кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның угаан-бодалын, эстетиктиг сонуургалын улам сайзырадыр.

Белорус өнүктерниң «Синтез» балет бөлүүнүң талантылыг аныяк артистериниң көргүскен балет номерлерин кызылчылар 4—5 кежээ улаштыр көрүп, сеткил ханып, ол номерлер чараш, үениң оккур сайзыралы-биле ёзулуг чаржып турар-дыр деп үнелелди бергеннер.

Бодум хуумда ук балетти сөөлгү хүнүнде барып көрүп четтиктим. Республиканың хөгжүм-шии театрының олуттары бо удаада долу, чаңгыс-даа хос чер чок болган.

Бо үениң эстрада танцыларынга төрелдешкек, мимика, шимчээшкин бүрүзү чалыы назынның ажыл-херээн, аас-кежиин тодаргай көргүзүп турар. Бирги номерден-не ук коллектив чаа, чогаадыкчы эгелээшкинче дидими-биле кирген-дир деп бодал башка кирер болду.

«Синтез» улуг эвес коллектив. Ында тос балет артизи, ийи, үш, дөрт, оон-даа хөй киржикчилерлиг, утка талазы-биле аңгы-аңгы элээн каш сюжеттерлиг чаа танцыларны көрүкчүлерге ол кежээ бараалгатты. Номер бүрүзү төнген утказыг, бо үениң чаа ритминеринге үндезилеттинген танцыларны көрүкчүлерге бараалгаткан. Чараш дурт-сынның аныяк кижилер сценага база бир-ле дугаар көстүп келгеш, чиик, чараш, янзы-бүрү хевирниң костюмнерин кеткилеп алгаш, ойнай бээрлер.

Чарльстонну стили-биле үш кижиниң баштак танцызын Олег, Светлана Гречивтер, Марьям Хыдырова тергиин эки күүсеткен. «Хатыньның коңгалары», «Дайын мурнунда вальстың» шимчээшкиннери классиктиг балетке чоокшулажып турары солун.

«Бистиң биографиявыс» деп композициядан хамааты дайынның маадырларынга тураскааткан «Чаш назыныың сөөлгү чайы», «Дайын мурнунуң вальзы», «Хатыньның коңгалары», «Үн» деп сөөлгү номер бистиң Төрээн чуртувустуң аңгы-аңгы үе-чадаларында болуушкуннарны көргүзер. Ылаңгыя «Хатыньның коңгалары» деп трагедиялыг номерни, «Аргентин тангону» Жмитрий Квитковский-биле Марина Биляк бедик профессионал деннелге күүсеткенин көрүкчүлер үнелээннер. Артистер классиктиг шимчээшкиннерниң, танцының дылы-биле Хатыньга болган халапты тодаргай көргүзүп турар. Ол танцыга музыка ында коңгаларның дүвүренчиг хап турары чедимишкинниг бижиттинген.

Эң сөөлгү номер «Үн». Ангола, Чили ышкаш хамаарышпас чорук дээш чаныш-сыныш чок демисежип турар өске-даа чурттарның патриоттарынга база тайбыңга тураскааткан, танцының чидиг дылы-биле дайынзырактарга согуг берип турар ёзулуг күштүг политиктиг сатира-дыр.

Музыка болгаш янзы-бүрү өңнер каасталгазы бо үениң чаа балединиң номерлериниң көрүштүг, солун болурунга көскү рольду ойнааны чугаажок.

Коллективтиң уран чүүл удуртукчузу Виктор Викторович Чистюнин-биле артистер Кызылдан чорунтар деп турда ужураштывыс.

— Беш чыл бурунгаар бистиң бо чаа эгелээшкиннивисти деткип, хөгжүм, декорация, чырык дээш өске-даа айтырыглар талазы-биле найыралдыг, чогаадыкчы уран чүүл чөвүлели тургустунган. Ук чөвүлелде чогаалчы Петрусь Бровканың оглу, оглунуң оглу дээш өске-даа сураглыг композиторлар, чурукчулар, уран чүүл ажылдакчылары киржип турар — деп чугаалады.

Тывада көрүкчүнүң сагыш-сеткилинге, эстетиктиг бодалдарынга чаа-чаа чүүлдерни бараалгаткан «Синтезтиң» балет номерлериниң хөгжүм каасталгазынга Белоруссияның композиторлары В. Будник, К. Глебов, В. Даничик, И. Лученко ол ышкаш А. Пахмутова, В. Духманов олар болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

А көрүкчүлерге «Дайын мурнунуң вальзы» аажок солун болган. Ооң музыказын сураглыг «Песняры» ансамбльдиң удуртукчузу Владимир Мулявин бижээн. Ук ансамбль тургустунга-ла беш чыл болган. БАМ-га «Магистральдың оттары» деп фестивальга, Москвага «Бистиң-биле танцылаңар» деп улуг программалыг концертке, А. Пугачеваның концертинге, 1984 чылда «Музыка гуманизм дээш демиселде» деп фестивальга киришкеш, бирги чергениң диплому-биле ол шаңнаткан.

Кызылдан аъттанып тура, коллективтиң удуртукчузу В. В. Читюнин: «Тыва филармонияның чалааны ёзугаар сентябрь айда база катап аалдап келир бис» деп чугаалады.

Өнүктеривис бо хүннерде Абаканга, Минусинскиге болгаш өске-даа хоорайларга чедишкиннинг ойнааш, Красноярск болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынче чоруптарлар.

Чырыкче үнген кандыг-даа чаа чогаалды, эгелээшкинни бир эвес ол көрүкчүнүң, дыңнакчының сонуургалын чаалап апкан болза, көрүкчү ону деткиир, ооң улам сайзыралынга дузалажыр ужурлуг. А бистиң Тывада көрүкчүлер «Синтезтиң» моон соңгаар улам күш кирип, хөнүп ажылдаарынга ындыг деткимчени боттарының идепкейлиг киржилгези-биле көргүскеннер.

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

ШЫН
Адресивис: 667000,
Кызыл хоорай,
Щетинкин болгаш
Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:

редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга азазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3449.
ТС—00731.